QORTI ĊIVILI – PRIM'AWLA

(SEDE KOSTITUZZJONALI)

ONOR. IMĦALLEF DR. MIRIAM HAYMAN LL.D.

Rikors Kostituzzjonali Nru.: 1/2018 MH

Illum, 11 ta' Diċembru, 2019

Alexander Falzon (K.I. 0547662M) u b' digriet tad-9 ta' Novembru 2018 l-atti ġew trasfużi f' isem Mary Rose Falzon (K.I. 467172M); u martu Mary Rose Falzon (K.I. 0467172M) f' isimhom u għal kull interess ta' binhom minuri, Daniel Falzon

vs

It-Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) u l-Avukat Ġenerali

Il-Qorti:

Rat **ir-rikors kostituzzjonali tar-rikorrenti** tat-8 ta' Jannar 2018 li permezz tiegħu esponew:

"1. Illi dan ir-rikors qed isir ukoll ai termini tal-Legislazzjoni Sussidjarja 12.09 jiġifieri dan hu rikors prinċipalment ta' natura tad-dritt fundamentali;

2. Illi l-esponenti huma familja: Alexander u Mary Rose Falzon huma konjuġi (vide ċertifikat taż-żwieġ anness u mmarkat Dok A), u għandhom wild wieħed, Daniel li għandu disa' snin (vide ċertifikat tat-twelid anness u mmarkat Dok. B);

3. Illi f'Novembru 2016, ta' 54 il-sena, l-esponent Alexander Falzon ġie dijanjonizzat b' kanċer malinju kkagunat mill-esposizzjoni għall-asbestos, liema kanċer hu magħruf bhala Maligant Mesothelioma;

4. Illi kawza ta' din il-marda, ir-rikorrent ma setgħax ikompli jaħdem u jinsab f' ugiegħ u skomfort serju. Kawża ta' din il-marda, il-ħajja familjari tar-rikorrenti ġiet sfrattata;

5. Illi Alexander Falzon għamel perjodu twil jaħdem it-tarzna (snin 1980-2008) bħala mastrudaxxa (vide Employment History rilaxxata mill-aġenzija Jobsplus annessa u mmarkata Dok C);

6. Illi fit-tarzna l-esponent Alexander Falzon ġie regolarment espost għall-asbestos, għaliex dan il-minerali kien, matul il-perjodu tal-impjieg fit-tarzna ta' Alex Falzon 'staple material', preżenti f' ammonti kopjużi u kien jintuża mingħajr ebda kontroll effettiv;

7. Illi ilu magħruf għal għexieren ta' snin illi l-asbestos hu ta' dannu serju għal saħħet il-bniedem, tant illi tali esposizzjoni twassal għal mard serju divers u tista' tikkaġuna l-mewt u dan kif ser jiġi ppruvat fil-mori tal-kawża (vide Dok. D – Xhieda Professur Cacciattolo);

8. Illi minkejja tali għarfien, l-awtoritajiet tas-saħħa, il-Ministeru li taħtu kienet taqa' d-direzzjoni u l-kontroll tat-tarznari, id-Dipartiment tal-Impjiegi u r-Relazzjonijiet Industrijali, u l-Kummissarju tal-Pulizija naqsu li jipprovdu lil Alexander Falzon b'miżuri legali, amministrattivi u fattwali adekwati sabiex jilqgħu għall-hsara kkaġunata mill-asbestos (vide xhieda Tabib Prinċipali tal-Gvern – Dok D);

9. Illi Alexander Falzon ma ġiex infurmat, la mill-awtoritajiet tas-saħħa, la mill-Ministeru li taħtu kienet taqa' d-direzzjoni u l-kontroll tat-tarznari, u lanqas mid-Dipartiment tal-Impjiegi u r-Relazzjonijiet Industrijali dwar l-effetti noċivi riżultanti mill-esposizzjoni għall-asbestos;

10. Illi kien biss wara li Alexander Falzon beda jisma' bil-mard u mewt kkaġunat mill-asbestos. Tali għarfien kien gradwali u bbazat fuq hearsay u kkompilat, aċċessat jew b' mod ieħor magħruf mingħajr l-intervent tal-entitajiet, korpi jew ministeri li kellhom l-obbligu li jissuplixxu tali informazzjoni;

11. Illi d-dijanjosi tal-kanċer, u il-konsegwenzi tiegħu, kif ukoll il-mod kif ġie inġustament u illegalment ikkuntrattat mill-esponenti Alexander Falzon affettwa b' mod negattiv ferm il-kwalita ta' ħajja tar-rikorrenti kollha, u għaldaqstant ir-rikorrenti kollha (għajr Alexander Falzon li hu l-vittma diretta) jissodisfaw il-kriterji sabiex ikollhom locus standi ta' vittmi, u dan skond Artikolu tlieta u erbgħin (34) tal-Konvenzjoni dwar id-Drittijiet tal-Bniedem, applikabbli fil-liġi nostrana tramite Kap. 319 tal-Liġijiet ta' Malta;

Għaldaqstant għall-fatti u għar-raġuni fuq premessi, u għal dawk kollha li jistgħu jirriżultaw matul il-proċedura odjerna, ir-rikorrenti jitolbu lil din l-Onorabbli Qorti tiddikjara li fil-konfront individwali ta' kull wieħed mir-rikorrenti nkiser:

1. *Id-dritt għall-protezzjoni tal-ħajja, u li l-ħajja ta' l-individwu ma titqiegħedx f' periklu bla bżonn, ai termini ta' Artikolu 33 tal-Kostituzzjoni ta' Malta, u ta' Artiklu 2 tal-Konvenzjoni Ewropea dwar id-Drittijiet tal-Bniedem, applikabbli fil-liġi nostrana tramite Kap. 319 tal-Liġijiet ta' Malta;*

2. *Id-dritt għar-rispett tal-ħajja privata u tal-familja ta' l-individwu, u li dan id-dritt ma jiġix mittiefes, ai termini tal-Kostituzzjoni kif ukoll ai termini ta' Artikolu 8 tal-Konvenzjoni Ewropea dwar id-Drittijiet tal-bniedem, applikabbli fil-liġi nostrana tramite Kap. 319 tal-Liġijiet ta' Malta, f'dak li għandu x' jaqsam mal-kwalita' tal-ħajja tar-rikorrenti;*

3. *Id-dritt għar-rispett tal-ħajja privata u tal-familja ta' l-individwu, u li dan id-dritt ma jiġix mittiefes, ai termini ta' Artikolu 8 tal-Konvenzjoni Ewropea dwar id-Drittijiet tal-Bniedem, applikabbli fil-liġi nostrana tramite Kap. 319 tal-Liġijiet ta' Malta, f'dak li għandu x' jaqsam mad-dritt li r-rikorrenti jkunu infurmati dwar perikli marbutin ma' l-asbestos;*

4. *Tikkwantifika kumpens xieraq bħala rimedju għal ksur tad-drittijiet fuq indikati jew mil-liema minnhom, tillikwida dan l-ammont, u tordna li dan ir-rimedju pekunjarju jitħallas lir-rikorrenti minn dak jew dawk responsabbli fost il-konvenuti;*

5. *Tiddikjara il-konvenuti jew mill-liema minnhom responsabbli għall-irtirar mix-xogħol qabel iż-żmien tal-esponent Alexander Falzon minħabba li kkuntratta kanċer ikkaġunat mill-asbestos;*

6. *Tillikwida somma bħala riżarċiment għat-telf ikkaġunat minħabba l-irtirar mix-xogħol qabel iż-żmien tal-esponent Alexander Falzon u tordna dawk responsabbli jħallsu tali somma lill-istess Alexander Falzon."*

Rat **ir-Risposta tat-Tabib Prinċipali tal-Gvern u tal-Avukat Ġenerali tat-18 ta' Jannar 2018**[1] li permezz tagħha ressqu dawn l-eċċezzjonijiet –

1. *"Illi għal dak li għandu x'jaqsam mal-mertu tal-ilmenti tar-rikorrenti, qabel xejn ir-rikorrenti jeħtiġilhom juru li Alxeander Falzon kien tassew*

[1] Fol 15 et seq

*espost għall-*asbestos *u kif* ukoll *li l-kanċer malinju li nstab fuqu kien konsegwenza u kawża unika tal-fatt li l-imsemmi* Alexander Falzon *kien espost għall-*asbestos*. F'dan il-kuntest ma jirriżultax mid-*dokumenti *li ġew esebiti mar-*rikors *li l-kanċer żviluppa minħabba li l-*imsemmi Falzon *kellu* kuntatt mal-asbestos.

2. *Tabilħaqq mhux daqstant differenti minn kawżi ċivili ordinarji, għalkemm hawn qegħdin fil-*kamp kostituzzjonali, *ir-rikorrenti xorta jridu jippruvaw* n-ness *tal-kawżalità u ma jistgħux jistrieħu fuq sempliċi suspetti, ipoteżijiet u konġetturi, kif hekk qed jidher li qed jagħmlu r-*rikorrenti *fir-*rikors kostituzzjonali *tagħhom;*

3. *Illi safejn l-ilment tar-rikorrenti jinsab imsejjes fuq l-allegazzjoni ta' ksur tad-dritt għall-ħajja, kif imħares bl-***artikolu 33 tal-Kostituzzjoni** *u l-* **artikolu 2 tal-Konvenzjoni Ewropea,** *dan huwa assolutament bla bażi kemm bħala fatt u bħala dritt, peress li ħadd mill-*intimati intenzjonalment *ma qiegħed ħajjet ir-*rikorrenti *fil-perikolu jew b'xi mezz ċaħħadhom* mill-*jedd għall-ħajja tagħhom;*

*Fis-sewwa ħadd mill-*intimati *ma* kellu l-animus *necandi li jneħħi ħajjet* ir-rikorrenti *jew l-animus nocendi li jikkaġuna xi ħsara għal saħħet* ir-rikorrenti*;*

4. *Illi dwar* l-ilment tar-rikorrenti, marbut *mal-jedd* tal-privatezza *kif* protett *taħt l-***artikolu 8 tal-Konvenzjoni Ewropea***, l-*esponent josserva *li* r-rikorrenti *ma* elaboraw xejn dwar din ix-xilja*.* Tassew imkien fir-rikors kostituzzjonali *ma ġie spjegat b'liema mod l-*intimati *indaħlulhom fi*

ħwejjiġhom jew fil-ħajja privata tagħhom jew tal-familja tagħhom. Għalhekk inkwantu dan l-ilment ma ġiex suffiċjentement imfisser, dan għandu jiġi mwarrab ukoll;

5. *Madankollu biex l-argument ikun sħiħ, l-esponenti assolutament jiċħdu bħala fatt li huma ndaħlu jew ħadu xi miżuri biex jikkompromettu jew ifixklu l-ħajja privata jew tal-familja tar-rikorrenti.*

6. *Illi dejjem mingħajr ħsara għal dak li ngħad aktar kmieni, b'mod ġenerali jingħad li l-Gvern Malti ħa dawk il-miżuri meħtieġa, inkluż bdil fil-liġi, biex jindirizza l-problema tal-asbestos karċinoġenu fit-tarzna. Tassew malli l-Gvern sar jaf bil-perikolu ta' dan il-materjal, huwa ħa ċertu passi rimedjali biex jiġi evitat il-periklu. Infatti l-amministrazzjoni tat-Tarzna provdiet maskri u tagħmir protettiv lill-ħaddiema u ġie żgurat li jkun hemm ventilazzjoni adwegata għaddejja;*

7. *Mhux fi żmien daqshekk imbiegħed l-asbestos kien meqjus bħala wieħed mill-aqwa materji prima biex isolvu problemi ta' insulazzjoni. Hekk kif il-Gvern Malti sar jaf bir-riskju ta' dan il-materjal, inbeda proċess biex jitneħħa dan il-materjal u saħanistra għadda liġijiet biex iwaqqaf l-importazzjoni tiegħu. Naturalment però dan il-proċess kellu jieħu ż-żmien tiegħu għaliex l-asbestos ma setax jisparixxi f'daqqa waħda;*

8. *Jiġi b'hekk li l-Gvern Malti ma jistax jitqies responsabbli li ma pprojbixxiex l-użu tal-asbestos jew li naqas milli jxerred tagħrif dwar il-perikli sanitarji marbuta mal-espożizzjoni tal-asbestos malli sar jaf b'mod konklussiv bl-effetti negattivi tiegħu fuq saħħet il-bniedem;*

Għaldaqstant fid-dawl tas-suespost ma hemm l-ebda leżjoni tad-drittijiet fundamentali tar-rikorrenti u din l-Onorabbli Qorti għandha tiċħad l-allegazzjonijiet u t-talbiet kollha bħala infondati fil-fatt u fid-dritt.

Salv eċċezzjonijiet ulterjuri

Bl-ispejjeż".

Rat il-provi kollha mressqa mill-partijiet u n-Noti ta' Sottomissjonijiet skambjati bejniethom.

Rat li l-kawża tħalliet għall-lum għas-sentenza.

Rat l-atti l-oħra tal-kawża.

Ikkunsidrat:

Ir-rikorrent, illum defunt, Alexander Falzon kien impjegat mat-Tarzna ta' Malta bejn is-snin 1980 u 2008 li matulhom allegatament ġie espost għall-materjal tal-asbestos u per konsegwenza eventwalment qabditu l-marda tal-kanċer. Huwa miet fl-20 t'April 2018. Alexander Falzon, martu u għan-nom ta' binhom intavolaw il-proċeduri odjerni kontra l-intimati peress li fil-fehma tagħhom nonostante l-għarfien mill-Istat Malti għal għexieren sħaħ dwar l-effetti noċivi tal-espozizzjoni ghall-asbestos, l-istess Stat naqas li jipprovdi lill-istess Falzon bi protezzjoni fattwali, legali u nformattiva biex jilqa' għall-ħsara kkaġunta

minn dan il-materjal bil-konsegwenzi kollha li l-istess Falzon u l-familja tiegħu kellhom ibatu għal dan in-nuqqas. Ir-rikorrenti jsostnu li ġew leżi d-drittijiet fundamentali tagħhom kif protetti fil-Kostituzzjoni ta' Malta ("il-Kostituzzjoni") u l-Konvenzjoni Ewopea għad-Drittijiet tal-Bniedem u Libertajiet Fundamentali ("il-Konvenzjoni").

Minn naħa tagħhom l-intimati jirrespinġu l-pretensjonijiet tar-rikorrenti bħala nfondati fil-fatt u fid-dritt u jiċħdu kwalunkwe responsabbilta' għall-ksur tad-drittijiet fundamentali tal-istess rikorrenti.

PROVI

1. Mill-atti jirriżulta li -

a. Alexander Falzon kien jaħdem it-Tarzna bejn it-8 ta' Settembru 1980 u d-9 ta' Novembru 2003 bħala apprentist u bejn l-10 ta' Novembru 2003 u d-19 ta' Settembru 2008 bħala mastrudaxxa[2];

b. Huwa miet fl-20 t'April 2018 u l-kawża tal-mewt ġiet indikata bħala "Mesothelioma"[3].

2. Xehdet **ir-rikorrenti Mary Rose Falzon**[4] primarjament dwar l-impatt li l-marda tal-kanċer kellha mhux biss fuq saħħet żewġha imma anke fuq l-effetti li kellha din l-istess marda fuq il-kwalita' ta' ħajja tagħhom bħala familja, inkluż finanzjarji.

[2] Fol 7
[3] Ċertifikat tal-mewt a fol 34
[4] Fol 124 et seq

3. Xehed **Patrick Cassar, ħabib u ex-kollega ta' Alexander Falzon**[5]. Huwa ħadem it-Tarzna bejn l-1980 u l-1998. Huwa ta deskrizzjoni tat-tip ta' maintenance li kien kapaċi jagħmel sieħbu kieku ma mietx kif ukoll x'inhi l-ispiża relatata ma' tali xogħlijiet.

4. Ġew esibiti kopji tax-xhieda segwenti mill-kawża Kostituzzjonali Rik 30/09 fl-ismijiet *George Spiteri vs Policy Manager tal-Malta Shipyards et* -

a. **ix-xhieda tal-professur Joseph Cacciattolo fil-kwalita' tiegħu ta' Kap tad-Dipartiment tal-Mediċina fl-Universita' ta' Malta u *Consultant Respiratory Physician fid-Dipartiment tas-Saħħa***[6]. Il-Professur xehed estensivament dwar l-effetti tal-asbestos fuq is-saħħa tal-bniedem:

"D: Tista' tikkonferma n-ness esklussiv bejn l-espożizzjoni għall-asbestos u l-pleural mesothelioma?

R: Ngħid li iva hemm relazzjoni kawżali, 'a direct causal relationship' bejn l-espożizzjoni għall-asbestos u l-pleural mesothelioma[7]***.*** *Niċċara li l-pleural mesothelioma hija cancer tar-rita (lining) tal-pulmun.*

D. Liema tipi oħra tal-cancer jew mard serju oħra jistgħu jirriżultaw minħabba l-exposure għall-asbestos.

R. L-exposure għall-asbestos, tista' tirriżulta fi mesothelioma tar-rita (lining) tal-msaren, tar-rita ta' madwar il-qalb u tar-rita ta' madwar it-testikoli. Minbarra hekk l-asbestos huwa kawża ta' tip oħra ta' cancer tal-pulmun innifsu. Bniedem li huwa espost għall-asbestos jista' jiżviluppa asbestosis li hija

[5] Fol 127 et seq
[6] Fol 9 et seq
[7] Tipa grassa b'enfasi tal-Qorti

marda li taffettwa l-pulmun billi tikkawża fibrosis li hija marda serja li ġġiegħel il-pulmun jiċkien u jonqos mill-funzjoni tiegħu. L-asbestos jista' ukoll jikkawża qxur fil-pleura li hija r-rita madwar il-pulmun.

Il-Professur qal ukoll li evidenza xjentifika li tassoċja l-espożizzjoni għall-asbestos mal-kanċer tirrisali għas-sena 1938. Eventwalment in-ness bejn l-asbestos u *pleural mesothelioma* kien ġie ndikat fil-*British Medical Journal* 1960. F'dik l-epoka, dan il-gurnal mediku kien wieħed miż-żewġ ġurnali mediċi prinċipali li kienu jinqraw mit-tobba Maltin.

Invece għal dak li hu ness bejn it-tipjip u l-kanċer tal-pulmun, dan kien ġie stabbilit għal ħabta tal-1950 u kien anke ġie ndikat fil-gurnali mediċi. Id-Dipartiment tas-Saħħa f'Malta kien għamel kampanja ta' nformazzjoni li bdiet bejn wieħed u ieħor fl-1986. Il-Konsulenti tal-isptar kienu ħarġu wkoll *statement of concern.*

b. **Ix-xhieda ta' Ray Busuttil, Supretendent tas-Saħħa Pubblika,** kif mogħtija fil-kawża appena ċitata[8] - Huwa qal illi r-rwol tiegħu ikopri l-ħarsien tas-saħħa pubblika skont id-dispożizzjonijiet tal-liġi. Minn tiftix li għamel mis-sena 1956 'il quddiem, huwa ma rrintraċċa ebda dokumentazzjoni, informazzjoni jew direzzjoni dwar l-użu tal-asbestos in ġenerali fuq skala nazzjonali. Kien hemm biss episodju speċifiċi. In **kontro-eżami** huwa qal li d-Dipartiment ġieli rċieva mistoqsijiet individwali mingħand persuni li jiġu f'kuntatt mal-asbestos u dan sabiex jiggwidawhom dwar x'għandhom jagħmlu f'tali sitwazzjoni. Ir-rwol tad-Dipartiment f'tali każijiet huwa li jirreferu s-sitwazzjoni lil *teams* imwaqqfa appożitament. Dawn it-*teams* huma separati

[8] Fol 12 et seq

mid-Dipartiment. In **ri-eżami** qal li bħala Dipartiment huma jkunu nvoluti f'kampanji li jolqtu s-saħħa pubblika.

ċ. **Ix-xhieda ta' Joseph Saliba**[9] li kien jokkupa l-kariga ta' *Manager* għas-Saħħa u s-Sigurta' fil-*Malta Shipyard*. Dwar l-asbestos huwa qal li normalment jeżistu sitt tipi pero' l-aktar komuni fosthom huma tlieta u jinsabu f'diversi prodotti – ġo *lagging* bħala *insulation, boards, insulation* fil-*wiring* ecc. Minn meta bdew jeżaminawhom, fit-tarzna kienu tlieta t-tipi ta' asbestos li kienu l-aktar jiltaqgħu magħhom, bl-aktar wieħed ikun dak imsejjaħ *white asbestos*. Dan it-tip ta' asbestos huwa meqjus bħala l-inqas wieħed li jagħmel ħsara. Imbagħad kellhom l-*amosite (brown asbestos),* u l-agħar wieħed fost is-sitt tipi kien *crocidolite* – dan ftit li xejn kien jidħol it-Tarzna iżda nstab minnu wkoll. Minn dan l-aħħar tip, xi darbtejn biss sabu minnu.

Dwar l-għarfien fuq l-effetti tal-asbestos huwa xehed li[10]:

"...fid-dinja kollha damu ħafna ma saru aware minnhom tant hu hekk li sat-2012 il-Kanada kienet għadha tagħmel mining għal white asbestos għaliex kienu jgħidu li ma jagħmilx ħsara[11]*."*

Saliba jgħid li meta f'Malta sar l-għarfien tal-effetti tal-asbestos, lejn nofs is-snin disgħin (circa 1996) it-Tarzna bdiet tieħu l-prekawzjonijiet li hemm bżonn u kienu javżaw lill-haddiema biex jekk jista' jkun ma jintmissx. Jekk pero' dan ma kienx possibbli kienu jitqabbdu nies apposta bis-*safety wear* apposta u l-area tiġi *sealed*. Huwa semma li meta kien jidħol xogħol relatat ma'

[9] Fol 143 et seq
[10] Fol 400
[11] fol 401

rikondizzjonament ta' xi vapur, kienu jġibu nies minn barra, jieħdu kampjuni, jaraw x'hemm u tittieħed il-prekawzjoni neċessarja. Bħala eżempju semma li jekk kienet tkun ser tinqala panel u jkun hemm suspett li fiha l-asbestos, kien jittieħed kampjun, jiġi analizzat u mbagħad tingħalaq l-area u jitneħħa l-materjal skont il-bżonn. L-asbestos li kien jinġabar kien jigi miksi sew fil-plastik u jinħazen ġo mini li kellha t-Tarzna. Fl-1999 ix-xhud kien anke ntbaghat fl-esteru għat-taħriġ u wara ġie ċertifikat bħala analist fuq l-*asbestos fibres*. Lejn l-aħħar ta' dik l-istess sena it-Tarzna xtrat l-apparat kollu meħtieġ. F'Malta ma kienx hawn bħalu dan l-apparat u ma kienx hawn oħrajn li jaghmlu dan l-eżami. Meta mbagħad inġabar l-asbestos kollu, kienet ħarget tender għall-esportazzjoni tiegħu u b'dan il-mod dan il-materjal tneħħa kompletament minn ġot-tarzna.

Ix-xhud ikompli li b'riżultat ta' dan l-għarfien fuq l-asbestos, lill-ħaddiema li kienu jiżviluppaw xi problema ta' saħħa kienu jintbagħtu l-isptar għal testijiet. Imbagħad dawk il-ħaddiema, fosthom ix-xhud, li bħala parti minn xogħlhom kienu jieħdu l-kampjuni tal-asbestos, kienu jmorru l-isptar għal testijiet tal-pulmun u *check-ups* mediċi bħala rutina. Għal bidu kien hemm uħud li rreżistew dawn iċ-*check-ups* iżda maż-żmien is-sistema ndrat.

Qabel ma akkwistat dan l-għarfien iżda, Saliba jirrikonoxxi li dawn il-prekawzjonijiet ma kinux jittieħdu għax it-Tarzna ma kellhiex l-apparat u *know how* ta' kif isiru dawn it-testijiet. Huwa qal ukoll li sa minn żmien l-Ingliżi l-ħaddiema tat-Tarzna kienu jingħataw *dangerous employment allowance* li eventwalment tneħħiet.

In kontro-eżami Saliba qal li meta huwa kien daħal jaħdem it-Tarzna fl-1966 ingħata taħriġ iżda l-asbestos qatt ma kien issemma. Huwa kkonferma li kienu jkunu f'kuntatt mal-asbestos għax kien ikollhom rombli ta' asbestos sheets u peress li dan kien materjal tajjeb biex jilqa' kontra s-sħana kienu juzawh u

jqattgħuh biex jagħmlu lqugħ ta' diversi affarijiet. Apparti fit-tarzna dan il-materjal kien u għadu jintuża f'setturi oħra fosthom f'*gaskets* ta' vetturi u tankijiet ta' l-ilma.

Ix-xhud qal ukoll li l-akbar periklu tal-asbestos huwa meta dan jiġi mtaqqab jew isirlu *grinding* għax l-għabra tiegħu tibda ddur fl-arja u jdum biex jinżel u jdum biex jissetilja malajr. Jekk l-asbestos jixxarrab, l-għabra tinżel malajr. Minn naħa l-oħra il-*high dense material* ma jagħmilx ħsara għax ma jkunx qed jaqa' asbestos minnu.

d. **Ix-xhieda ta' Dr George Peplow**[12], gradwat fil-Kimika, li sa qabel ma rtira kien ukoll Lecturer l-Universita'. Illum il-ġurnata għadu jipprovdi konsulenza fejn tidħol il-kwalita ta' l-arja u fuq *sampling evaluation ta' l-asbestos*. Huwa xehed hekk:

"….across the board kwalunkwe tip ta' asbestos dak li jissejjaħ blue, dak li jissejjaħ brown u white huwa perikoluż għas-saħħa, wieħed inqas mill-ieħor pero' huwa perikoluż[13]*."*

Huwa ta ħarsa ġenerali lejn il-parametri stabbiliti mill-liġi llum fejn jidħol immaniġġjar, qlugħ eċċ ta' materjal tal-asbestos, liema parametri jesiġu li l-livell ta' *fibres* tal-asbestos fl-arja biex il-post jiġi meqjus sikur għan-nies huwa baxx ħafna. Ix-xhud spjega wkoll li l-limitu għall-espożizzjoni ta' livelli tal-asbestos huwa baxx ħafna wkoll fejn jidħol xogħol fuq il-vapuri.

---

[12] Fol 152 et seq
[13] Fol 452

Il-proċeduri sabiex issir ħidma f'ambjent fejn ikun hemm espożizzjoni għall-asbestos huma llum rigorużi. Il-livelli ta' asbestos fl-arja jkunu qegħdin jiġu mmonitorjati il-ħin kollu u kif jinqabżu l-livelli, l-ħaddiema jridu joħorġu minn hemm u jsir miljorament fil-kondizzjonijiet ta' l-arja. Dan billi tiġi estratta l-arja, tiġi sostitwita b'arja ġdida pero' dik l-arja li tkun hemm fil-post tiġi ffiltrata biex tneħħi l-fibri tal-asbestos mill-arja. U qabel ma jerġa' jinżel il-livell tal-asbestos fl-arja, il-ħaddiema ma jitħallewx jerġgħu jidħlu jaħdmu hemm ġew.

Dwar l-għarfien tal-effetti noċivi li l-espożizzjoni għall-asbestos għandha fuq is-saħħa tal-bniedem, Dr Peplow xehed hekk:

"…mill-esperjenza tiegħi jiena l-Universita dħalt late '60s u diġa' kien hemm awarness, għax aħna konna nużaw fejn nagħmlu l-burners kienu ta' l-asbestos, kellu ovens ukoll li kienu insulated bl-asbestos u diġa' kienu qalulna isma għoqodu attenti mill-asbestos għax huwa perikoluz, pero' ma kienx hemm dik l-informazzjoni li tgħidilna isma użaw hekk, araw li l-limits ikunu daqshekk. Pero' l-awareness nemmen jiena li bdew deħlin late '60s early '70s bħala awareness, bħala liġijiet u anke fl-Ingliterra u anke fl-Ewropa u f'Malta wkoll, ġew ħafna iktar tard bħala liġijiet, pero' l-awareness kien hemm, kien jeżisti dejjem.

Dr. J. Sultana: Pero' rigward Malta taf meta bdew jittieħdu xi miżuri, bdew isiru riċerki fuq dan l-asbestos?

Xhud: Li naf jiena ifhem kif qed ngħidlek, awareness kien hawn, early '70s kien hawn, pero' dak iż-żmien li konna aware li isma jekk tuża l- asbestos aħsel idejk, ara li ma jiġix fuq il-ħwejjeġ tiegħek, ma kienx hemm l-ebda sens ta' limits of risks, method of testing, dawn ġew kollha late '90s, early 2000."

Ix-xhud indika li l-asbestos bħala prodott huwa użat speċjalment fuq il-vapuri u kien jintuża ħafna bħala insulazzjoni għal pajpijiet tal-ilma jaħraq, bħala diviżorji bejn parti u oħra tal-vapur. L-asbestos kien ukoll jintuża fil-bibien tal-vapuri peress li huwa *fire retardant*. Barra fuq il-vapuri kien u ġieli għadu jintuża bħala *corrugated panel* fuq ċerti soqfa.

Safejn jiftakar ix-xhud huwa qal li kien l-2003 meta ħarget l-ewwel liġi biex timmitiga kontra l-espożizzjoni tal-ħaddiema għall-asbestos. Pero' l-projbizzjoni fl-Ewropa biex ma jiġix importat l-asbestos u ma jiġix manufatturat kien fil-bidu tas-snin tmenin. Minn dak l-istess perjodu f'Malta wkoll ma setax aktar jiġi mportat u manufatturat l-asbestos. L-ewwel *standard test* li sar biex jiġi stabbilit il-livell ta' perikolu tal-asbestos aktarx kien tal-Agenzija Amerikana għall-protezzjoni tal-Ambjent fil-bidu tas-snin 90. Circa mill-2006 'l hawn il-metodu wżat huwa tal-World Health Organisation u stabilixxa limiti ġodda u aktar baxxi.

Ix-xhud elabora li dment li l-asbestos huwa nstallat f'post, ma jintmissx, ma jiġix disturbat ftit li xejn jimmanifesta perikolu għas-saħħa. Iżda mill-mument li dan il-materjal jiġi rimoss, maqlugħ jew maħdum, il-fibri tiegħu jibdew jikkontaminaw l-arja u r-riskju għas-saħħa jikber sew.

e. Din ix-xhieda li kienu taw Joseph Saliba u Dr George Peplow reġgħet ġiet sostanzjalment riprodotta f'żewġ affidavits[14]. **Joseph Saliba** enfasizza li l-materjal tal-asbestos ikun perikoluż meta l-fibri ta' dan il-materjal ikunu sospiżi fl-arja. Qal li dawn il-fibri jdumu ma jinżlu u jissetiljaw. Jekk isir xi xogħol bħal

[14] Fol 161 et seq

tqattiegħ jew grinding ser ikun hemm asbestos fibres fl-arja u allura jkun hemm periklu għas-saħħa. Minn naħa tiegħu **Dr George Peplow** kompla jispeċifika li l-liġi tiddistingwi bejn asbestos perikolużi u dawk li mhumhiex. Huwa qal li dment li fl-arja ma jkunx hemm livelli għoljin, fejn wieħed la jmiss u lanqas jaqla' l-asbestos, dan ma jkun ta' ebda perikolu. Bħala linja ta' gwida huwa semma li 1 fiber per millimetre jew 100 fibers per litre huwa tajjeb sabiex jidħlu n-nies wara li jinqala l-fibre. Iżda fl-ambjent il-WHO tirrakkomanda li ma jkunx aktar minn 0.01 fibres pero' l-liġi ta' Malta tirreferi biss għal qlugħ tal-asbestos. Huwa qal li l-liġi lokali hija bażata fuq id-direttiva tal-Unjoni Ewropea li tgħid li ma jistax ikun 0.1 fibers per millilitre. Jekk jinqabeż dak il-limitu l-ħaddiema joħorġu sakemm ikun miljorament fil-kundizzjoni tal-arja. Huwa tenna wkoll li l-asbestos jintuża f'ħafna affarijiet bħala nsulazzjoni għall-*hot water pipes* u postijiet aċċessibbli għall-pubbliku. Żied jgħid li hekk kif Malta kellha għarfien dwar il-perikolu assoċjat mal-asbestos bdiet tirregola ruħha tant li nħolqot awtorita' apposta: l-OHSA u fl-2003 ħarġet l-ewwel liġi. L-għan ta' dawn il-liġijiet huwa li jisslavagwardjaw lill-ħaddiema fuq il-post tax-xogħol. Il-projbizzjoni f'Malta u fl-Ewropa biex ma jiġux manifatturati prodotti mill-asbestos seħħ fil-bidu tal-1980 għalkemm għad hawn jiċċirkolaw xi oġġetti magħmula mill-asbestos.

5. Xehdu quddiem il-Qorti **rappreżentanti tal-Kummissarju tat-Taxxi**[15] u **tad-Dipartiment tas-Sigurta' Soċjali**[16] rispettivament dwar income dikjarat minn Alexander Falzon u materji anċillari u dwar informazzjoni marbuta mal-pensjoni li għalihom kien ikun eliġibbli Falzon li kieku baqa' ħaj u mal-pensjoni tar-romol li kienet bdiet tieħu r-rikorrenti Mary Rose Falzon.

---

[15] Fol 56 et seq
[16] Fol 57 et seq u fol 529 et seq

6. Ġie esibit ukoll **il-file mediku tal-Isptar Mater Dei rigwardanti Alexander Falzon[17].**

Ikkunsidrat ulterjorment:

Fl-ewwel talba tar-rikorrenti, din il-Qorti qed tiġi mitluba tiddikjara li fil-konfront tagħhom ġie vjolat –

"Id-dritt għall-protezzjoni tal-ħajja, u li l-ħajja ta' l-individwu ma titqiegħedx f' periklu bla bżonn, ai termini tal-Artiklu 33 tal-Kostituzzjoni ta' Malta, u ta' l-artiklu 2 tal-Konvenzjoni Ewropea dwar id-drittijiet tal-Bniedem applikabbli fil-Ligi nostrana tramite Kap 319 tal-Ligijiet ta' Malta."

Minn naħa l-oħra l-intimati **fl-ewwel, it-tieni u t-tielet eċċezzjoni** tagħhom jargumentaw li r-rikorrenti jeħtiġilhom jippruvaw n-ness tal-kawżalità li l-mejjet kien tassew espost għall-asbestos u kif ukoll li l-kanċer malinju li nstab fuqu kien konsegwenza u kawża unika tal-fatt li l-imsemmi Alexander Falzon kien espost għall-asbestos. Qalu wkoll li safejn l-ilment tar-rikorrenti huwa bażat fuq l-allegazzjoni ta' ksur tad-dritt għall-ħajja, kif protett bl-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni u l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni Ewropea, dan huwa bla bażi fil-fatt u fid-dritt, peress li ħadd mill-intimati intenzjonalment ma qiegħed ħajjet ir-rikorrenti fil-perikolu jew b'xi mezz ċaħħadhom mill-jedd għall-ħajja tagħhom.

[17] Fol 166 et seq

Imbagħad **fis-sitt, is-seba' u t-tmien eċċezzjoni** l-intimati saħqu li l-Gvern Malti ħa dawk il-miżuru meħtieġa, inkluż bdil fil-liġi, biex jindirizza l-problema tal-asbestos karċinoġenu fit-tarzna. Malli l-Gvern sar jaf bil-perikolu ta' dan il-materjal, huwa ħa ċertu passi rimedjali biex jiġi evitat il-periklu. Żiedu jgħidu li sa żmien mhux daqshekk imbiegħed l-asbestos kien meqjus bħala wieħed mill-aqwa materji prima biex isolvu problemi ta' insulazzjoni. Hekk kif il-Gvern Malti sar jaf bir-riskju ta' dan il-materjal, inbeda proċess biex jitneħħa dan il-materjal u saħanistra għadda liġijiet biex iwaqqaf l-importazzjoni tiegħu. Però dan il-proċess kellu jieħu ż-żmien tiegħu. Fil-fehma tal-intimati għalhekk il-Gvern Malti ma jistax jitqies responsabbli li ma pprojbixxiex l-użu tal-asbestos jew li naqas milli jxerred tagħrif dwar il-perikli sanitarji marbuta mal-espożizzjoni tal-asbestos malli sar jaf b'mod konklussiv bl-effetti negattivi tiegħu fuq saħħet il-bniedem.

L-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni jipprovdi hekk:

"(1) Ħadd ma jista' jiġi pprivat mill-ħajja tiegħu intenzjonalment ħlief fl-esekuzzjoni tas-sentenza ta' qorti dwar reat kriminali skont il-liġi ta' Malta li tiegħu jkun ġie misjub ħati.

(2) Mingħajr ħsara għal xi responsabbiltà għal ksur ta' xi liġi oħra dwar l-użu ta' forza f'dawk il-każijiet li huma hawnhekk iżjed 'il quddiem imsemmija, persuna ma għandhiex titqies li tkun ġiet ipprivata mill-ħajja tagħha bi ksur ta' dan l-artikolu jekk tmut b'riżultat tal-użu ta' forza daqs kemm tkun raġonevolment ġustifikabbli fiċ-ċirkostanzi tal-każ -
(a) fid-difiża ta' xi persuna minn vjolenza jew fid-difiża ta' proprjetà;
(b) sabiex jiġi effetwat arrest skont il-liġi jew tiġi evitata l-ħarba ta' persuna detenuta skont il-liġi;

(ċ) sabiex tiġi megħluba rewwixta, insurrezzjoni jew ammutinament; jew
(d) sabiex jiġi evitat l-egħmil minn dik il-persuna ta' reat kriminali, jew jekk tmut minħabba att leġittimu ta' gwerra."

L-artikolu 2 tal-Konvenzjoni jipprovdi hekk:

"(1) Id-dritt għall-ħajja ta' kulħadd għandu jiġi protett b'liġi. Ħadd ma għandu jiġi ipprivat mill-ħajja tiegħu intenzjonalment ħlief fl-esekuzzjoni tas-sentenza ta' qorti wara li jiġi misjub ħati ta' delitt li dwaru tkun provduta mil-liġi din il-piena.

(2) Il-privazzjoni tal-ħajja ma għandhiex titqies bħala magħmula bi ksur ta' dan l-Artikolu meta jirriżulta mill-użu ta' forza li ma jkunx aktar minn dak li jkun assolutament meħtieġ:
(a) fid-difiża ta' xi persuna minn vjolenza illegali;
(b) sabiex jiġi effettwat arrest skont il-liġi jew tiġi evitata l-ħarba ta' xi persuna detenuta skont il-liġi;
(ċ) f'azzjoni meħuda skont il-liġi sabiex tiġi megħluba rewwixta jew insurrezzjoni."

Fil-każ **Jane Agius vs Avukat Ġenerali et deċiż fil-15 ta' Jannar 2015**[18], din il-Qorti diversament preseduta qalet hekk dwar il-prinċipji naxxenti minn dawn l-artikoli:

"Riferibbilment għall-Artikolu 2 tal-Konvenzjoni, hu paċifiku li dan l-artikolu jħaddan aspetti kemm sostantivi kif ukoll proċedurali. Minbarra dan, il-Qorti Ewropea rrikonoxxiet li dan l-artikolu jimponi mhux biss obbligu li l-Istat ma

[18] Rik Nru 33/2014

jipprivax persuna arbitrarjament mill-ħajja iżda li l-Istat għandu jieħu dawk l-azzjonijiet jew miżuri pożittivi raġjonevolment mitluba biex tiġi żgurata l-protezzjoni għall-ħajja (positive obligations).

Huma f'dan is-sens il-kliem tal-Qorti Ewropea fil-każ ***Bljakaj and Others v Croatia*** *tat-18 ta' Settembru 2014*[19]*:*

"...Article 2 enshrines one of the basic values of the democratic societies making up the Council of Europe (see ***McCann and Others v. the United Kingdom****, 27 September 1995, § 147, Series A no. 324). The first sentence of Article 2 § 1 enjoins the State not only to refrain from the intentional and unlawful taking of life, but also to take appropriate steps to safeguard the lives of those within its jurisdiction (see* ***L.C.B. v. the United Kingdom****, 9 June 1998, § 36, Reports of Judgments and Decisions 1998-III; and* ***Osman v. the United Kingdom****, 28 October 1998, § 115, Reports 1998-VIII)."*

Hekk ukoll fil-każ ***Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania*** *[GC] 11 tas-17 July 2014 il-Qorti Ewropea irriteniet hekk:*

"The positive obligations under Article 2 must be construed as applying in the context of any activity, whether public or not, in which the right to life may be at stake. This is the case, for example, in the health-care sector as regards the acts or omissions of health professionals (see Dodov, cited above, §§ 70, 79-83 and 87, and ***Vo v. France*** *[GC], no. 53924/00, §§ 89-90, ECHR 2004-VIII, with further references), States being required to make regulations compelling hospitals, whether public or private, to adopt appropriate measures for the protection of their patients' lives (see* ***Calvelli and Ciglio v. Italy*** *[GC], no.*

[19] App.Nru. 74448/12 para 103.

32967/96, § 49, ECHR 2002-I). This applies especially where patients' capacity to look after themselves is limited (see Dodov, cited above, § 81)[20]. "

*…….**Tarariyeva v Russia**[21] deciz fl-14 ta' Dicembru 2006 fejn il-Qorti Ewropea fissret li :*

*"1. **The Court reiterates that the first sentence of Article 2**, which ranks as one of the most fundamental provisions in the Convention and also enshrines one of the basic values of the democratic societies making up the Council of Europe, **requires the State not only to refrain from the "intentional" taking of life, but also to take appropriate steps to safeguard the lives of those within its jurisdiction**[22] (see, for example, Keenan v. the United Kingdom, no. 27229/95, § 89, ECHR 2001-III). "*

*…fis-sentenza mogħtija fil-każ ta' **Gagiu v Rumanija**[23] tal-24 ta' Frar 2009 fejn ingħad li:*

"2. L'obligation de protéger la vie des personnes détenues implique également de leur dispenser avec diligence les soins médicaux à même de prévenir une issue fatale (Taïs, précité, § 98, et Anguelova c. Bulgarie, no 38361/97, § 130, CEDH 2002-IV). Le manque de soins médicaux appropriés peut constituer ainsi un traitement contraire à la Convention (Huylu, précité, § 58)."

L-intimati jissottomettu li l-artikolu 2 u l-artikolu 33 għandhom jinqraw ad litteram u japplikaw biss għall-privazzjoni intenzjonali tal-ħajja. Jgħidu li għalkemm huwa minnu li l-awtoritajiet tal-ħabs ma vvigilawx uti bonus

[20] Para 130.
[21] App. nru.. 4353/03
[22] Tipa grassa b'enfasi tal-Qorti
[23] App.Nru. 63258/00

paterfamilias fuq is-saħħa tal-priġunier Carlos Chetcuti, "pero ma rriżultax li n-nuqqas da parti tal-awtoritajiet kien wieħed intenzjonat" u għalhekk l-Istat m'għandux jitqies li lleda l-jeddijiet sanciti b'dawk l-artikoli.

Il-Qorti ma taqbilx ma' din l-interpretazzjoni li ma ssibx konfort fil-każistika tal-Qorti Ewropea fuq ċitata fejn jinsab ritenut li l-artikolu 2 jimponi obbligazzjoni pożittiva sostantiva u anke proċedurali fuq l-Istat.

F' ***L.C.B. v United Kingdom***[24] *mogħti fid-9 ta' Ġunju, 1988, il-Qorti Ewropea, wara li ċċitat il-prinċipji ġenerali li jirregolaw l-artikolu 2 qalet hekk:*

"...... It has not been suggested that the respondent State intentionally sought to deprive the applicant of her life. ***The Court's task is, therefore, to determine whether, given the circumstances of the case, the State did all that could have been required of it to prevent the applicant's life from being avoidably put at risk****."*

U fil-każ ***Oneryildiz v Turkey*** *mogħti fit-30 ta' Novembru 2004*[25] *ġie ribadit li -*

"In this connection, the Court reiterates that Article 2 does not solely concern deaths resulting from the use of force by agents of the State but also, in the first sentence of its first paragraph, lays down a positive obligation on States to take appropriate steps to safeguard the lives of those within their jurisdiction [...] ***The Court considers that this obligation must be construed as applying in the context of any activity, whether public or not, in which the right to life may be at stake, and a fortiori in the case of industrial activities, which by their very***

[24] App. Nru. 23413/94
[25] App.Nru. 48939/99

nature are dangerous*[26]*, such as the operation of waste-collection sites ("dangerous activities" - for the relevant European standards, see paragraphs 59 and 60 above).* ***Oyal v Turkey *(2010)* ***Oyal v Turkey*** *(2010) (Appl. No. 4864/05, 23 March 2010*[27]*"*

L-istess prinċipji japplikaw għall-interpretazzjoni tal-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni.

Kif diġa ġie aċċennat fis-suespost, il-prinċipji appena ċitati jissottolinejaw l-obbligu tal-Istat li mhux biss ma jċaħħadx mid-dritt tal-ħajja lil xi persuna b'mod arbitrarju, izda wkoll li jieħu dawk l-azzjonijiet jew miżuri pożittivi u preventivi raġjonevolment meħtieġa sabiex il-ħajja tal-persuni f'dak l-Istat tiġi protetta. Dan ixxejjen awtomatikament id-difiża tal-intimati fl-eċċezzjonijiet tagħhom li ksur tad-dritt għall-protezzjoni tal-ħajja taħt l-artikolu 2 tal-Konvenzjoni iseħħ biss meta tali privazzjoni tkun waħda "ntenzjonata."

Dan l-obbligu fuq l-Istat li jieħu miżuri protettivi għall-ħarsien tal-ħajja jamplifika ruħu partikolarment f'ċirkustanzi ta' attivitajiet li minn natura tagħhom jimmanifestaw riskju u periklu akbar għall-ħajja tal-bniedem. Dwar dan il-punt il-Qorti Ewropea għad-Drittijiet tal-Bniedem ('QEDB') qalet hekk fil-każ **Prilutskiy vs Ukraine deċiż fis-26 ta' Frar 2015**[28]**-**

"It entails above all a primary duty on the State to put in place a legislative and administrative framework designed to provide effective deterrence against threats to the right to life. This obligation indisputably applies in the particular context of dangerous activities, where, in addition, special emphasis must be placed on regulations geared to the special features of the activity in question,

[26] Tipa grassa b'enfasi tal-Qorti
[27] Para 71.
[28] App no. 40429/08

particularly with regard to the level of the potential risk to human lives. Those regulations must govern the licensing, setting up, operation, security and supervision of the activity and must make it compulsory for all those concerned to take practical measures to ensure the effective protection of citizens whose lives might be endangered by the inherent risks.

[.....]

The scope of the positive obligation must be interpreted in a way that does not impose an unrealistic or disproportionate burden on the authorities, bearing in mind the difficulties in policing modern societies, the unpredictability of human conduct and the operational choices which must be made in terms of priorities and resources. Accordingly, not every claimed risk to life can entail for the authorities a Convention requirement to take operational measures to prevent that risk from materialising. For the Court, and having regard to the nature of the right protected by Article 2, a right fundamental in the scheme of the Convention, it is sufficient for an applicant to show that the authorities did not do all that could be reasonably expected of them to avoid a real and immediate risk to life of which they have or ought to have knowledge. This is a question which can only be answered in the light of all the circumstances of any particular case (see ***Osman v. the United Kingdom****, 28 October 1998, § 116, Reports of Judgments and Decisions 1998 VIII).”*

Speċifikatament b’referenza għall-mertu tal-każ odjern, il-QEDB qalet hekk dwar l-espożizzjoni ta’ persuna għall-asbestos fil-każ **Brincat and others v Malta -**

"81. The Court considers that the same obligations may apply in cases, such as the present one, dealing with exposure to asbestos at a workplace which was run by a public corporation owned and controlled by the Government.

82. The Court reiterates that it has applied Article 2 both where an individual has died (see, for example, Öneryıldız, cited above) and where there was a serious risk of an ensuing death, even if the applicant was alive at the time of the application."

Fid-dawl ta' dawn il-prinċipji suesposti, l-Qorti tagħmel dawn l-osservazzjonijiet li jgħoddu għall-każ tal-lum -

1. Kif irriżulta mill-provi mressqa fil-każ odjern Alexander Falzon għamel tmienja u għoxrin (28) sena, mill-1980 sal-2008, jaħdem f'ambjent ta' xogħol li esponih kontinwament għall-materjal tal-asbestos. Inevitabilment, u kif inhuwa ormai notorjament magħruf u stabbilit b'katina ta' ġurisprudenza, il-ħaddiema f'dak il-perjodu kienu regolarment esposti għall-materjal noċiv tal-asbestos fil-ħinijiet tax-xogħol. Dan fuq bażi prolongata ta' tant snin;

2. Il-periklu għas-saħħa kawżata minn espożizzjoni għall-asbestos, partikolarment espożizzjoni prolongata, ġie konfermat f'depożizzjoni dettaljata minn Dr George Peplow, xhud imressaq mill-intimati stess;

3. Alexander Falzon, fl-eta' ta' 54 sena, kien ġie dijanjostikat bil-marda tal-kanċer – *mesothelioma* li wasslet għall-mewt tiegħu fl-20 t'April 2018;

4. Il-Professur Joseph Cacciattolo kkonferma n-ness dirett bejn dan it-tip ta' kanċer u l-espożizzjoni għall-asbestos;

5. Din il-Qorti diversament preseduta fil-każ **Carmena Fenech et vs Chairman tal-Malta Drydocks noe deċiż fis-6 ta' Diċembru 2006**[29] li kien jikkonċerna mewt ta' ex-ħaddiem tat-Tarzna kawża ta' *malignant mesothelioma* b'riżultat ta' espożizzjoni għall-asbestos kienet ukoll ikkonstatat hekk:

"Jokkorri forsi f' dan l-istadju u qabel kull konsiderazzjoni oħra illi jsiru ċerti riljievi mediċi in materja tax-xorta ta' marda kkuntrattata mid-decujus Joseph Fenech u li ġabet id-deċess tiegħu. Dan kemm mir-riċerka kondotta mill-Qorti u l-aktar mix-xhieda tal-mediċi prodotti mill-atturi:-

(i) "Malignant mesothelioma" huwa tumur "aggressiv immens" u "rari", pero` komuni ħafna f'min hu espost għall-asbestos. Infatti hu kkagunat minn "exposure kontinwu" għall-asbestos fibres;

(ii) Jinsab provvdut fil-letteratura medika illi "asbestos fibres are amongst the smallest occurring types of mineral and are indestructable. If inhaled the fibres can collect in the lungs. The body's defences cannot prevent them penetrating deep into the lung tissue where they often make their way to the pleure and can trigger genetic mutations which can eventually cause a cell to become malignant." Dan kollu hu sopportat mir-riżultanzi ta' l- awtopsja;

(iii) L-effetti noċivi ta' din l-esposizzjoni għall-asbestos jiżviluppaw wara ħafna żmien; ġieli 10 snin u ħafna drabi bejn 20 u 40 sena. Skond Dr. Emanuel Farrugia (fol. 142), "dan it-tumur ikun dormant għal ħafna snin imbagħad qisu jqum f'daqqa. Meta jqum, il-prognosis huwa bleak";

[29] Cit Nru 1427/97

(iv) Prodotti manifatturati minn asbestos huma installati anke fil-vapuri, ad eżempju, "pipe lagging systems". Tali tagħrif dwar il-prodotti, u hekk ukoll il-konoxxenza dwar il-konsegwenzi noċivi minn kuntatt jew esposizzjoni għalihom, ma jidherx, fuq diskors ix-xhud preċedenti, li huma aljieni fostna";

6. Mill-provi mressqa ma rriżultaw ebda fatturi esterni li setgħu ikkawżaw jew ikkontribwew għal dawn il-konsegwenzi fuq saħħet Alexander Falzon;

7. Il-Qorti għalhekk tasal għall-konklużjoni li l-kanċer *malignant mesothelioma* li bih marad u eventwalment miet Alexander Falzon kien riżultat dirett tal-espozizzjoni tiegħu għall-effetti noċivi tal-asbestos fil-kors tal-ħajja lavorattiva tiegħu;

8. Ġie muri wkoll li għal għexieren ta' snin, kien hemm għarfien dwar ir-riskji għas-saħħa relatati mal-asbestos. Il-Profs Cacciattolo jgħid li evidenza xjentifika li tassoċja l-espożizzjoni għall-asbestos mal-kanċer tirrisali ghas-sena 1938. U **fl-1960, in-ness bejn l-asbestos u *pleural mesothelioma* kien ġie ndikat fil-bullettin mediku tal-Ingilterra, liema bulletin kien popolari mat-tobba Maltin**. **<u>Dan il-fatt ma giex kontradett</u>**. Minn naħa l-oħra Dr George Peplow jikkonċedi li lejn l-aħħar tas-sittinijiet, żgur li f'Malta kien diġa' hawn għarfien dwar l-effetti tal-asbestos tant li fl-Universita' kienu ttieħdu xi miżuri preventivi;

9. Bħala fatt għalhekk huwa ċar, u għal dan l-intimati odjerni m'għandhom ebda skuża, illi fil-perjodu li Alexander Falzon kien qiegħed jiġi espost għall-asbestos fuq il-post tax-xogħol tiegħu, l-għarfien għall-Awtoritajiet Maltin dwar il-perikli għas-saħħa assoċjati mal-asbestos kien jeżisti u l-informazzjoni dwar

in-ness bejn it-tip ta' kanċer li qabad lir-rikorrent u l-espożizzjoni għall-asbestos kienet disponibbli għalihom;

10. Nonostante dan l-għarfien pero' l-Istat Malti xorta ma ħax miżuri preventivi adegwati biex jipproteġu s-saħħa tal-ħaddiema, tant li Alexander Falzon, fost persuni oħra li almenu l-każ tagħhom spiċċa quddiem il-Qrati, maż-żmien qabdu kanċer, li kkawża l-mewt tiegħu. Mhux biss l-informazzjoni disponibbli għall-Istat damet wisq snin biex ġiet trasmessa lill-pubbliku talli anke mill-lat leġislattiv l-istess Stat ħalla snin sħaħ jgħaddu qabel beda jieħu azzjonijiet konkreti biex jindirizza l-kwistjoni tal-effetti ħżiena li l-asbestos ikollu fuq is-saħħa tal-bniedem. Infatti l-Qorti tinnota li kien fis-**27 ta' Settembru 1994** li saru **Regolamenti dwar il-Projbizzjoni ta' Importazzjoni ta' Fibri ta' l-Asbestos** (S.L.37.11) permezz ta' liema ħadd ma seta' jimporta ġewwa Malta jew joħroġ minn depożt fibri sfużi tal-asbestos. Imbagħad kien l-**Att dwar l-Awtorita' ghas-Sahha u s-Sigurta' fuq il-Post tax-Xoghol tas-17 ta' Novembru 2000** (Kap.424 tal-Ligijiet ta' Malta) u l-legislazzjoni sussidjarja li taqa' taħtu, li ndirizza direttament il-protezzjoni tal-haddiema mill-espożizzjoni għall-asbestos. Dan primarjament permezz tar-**Regolamenti dwar il-Protezzjoni tal-Ħaddiema mir-Riskji li jinħolqu meta persuna tkun esposta għall-asbestos fuq il-Post tax-Xogħol (A.L.123 tal-2003 u A.L 323 tal-2006).** Għal kull buon fini jiġi nnutat ukoll li fit-**28 ta' Ġunju 2002** kienu għaddew ir-**Regolamenti dwar Prevenzjoni u Tnaqqis ta' Tniggis tal-Ambjent mill-Asbestos** (S.L. 549.18). Madankollu minn dan kollu jemerġi ċar li fil-perjodu meta l-Istat beda ftit ftit jintroduċi salvagwardji leġislattvi, Alexander Falzon kien diġa' ilu snin twal jiġi espost għall-effetti tal-asbestos bil-konsegwenzi kollha li dan inevitabilment kellu fuq saħħtu;

11. Huwa minnu li l-Istat mhuwhiex tenut jagħmel l-impossibbli u m'għandux jiġi mgħobbi b'obbligi spropozjonati jew li mhux realistiċi. Iżda żgur li dan mhux il-każ fis-sitwazzjoni in deżamina. Mhuwhiex il-kompitu tal-Qorti li tghid hi x'missu għamel l-Istat f'dawn iċ-ċirkustanzi iżda huwa ċar li, kif ingħad, bl-għarfien li kellu l-Gvern fl-epoka li kien għadu jaħdem fit-Tarzna Alexander Falzon, l-istess Stat kien f'qagħda li jevalwa l-ħtieġa u jipprovdi miżuri adegwati li jipproteġu l-ħajja tal-istess Falzon u ta' kull min f'Malta bħalu kien espost għall-effetti tal-asbestos inkluż fuq il-post tax-xogħol;

12. F'dan il-kuntest għalhekk il-konklużjonijiet tal-QEDB fil-każ **LCB vs UK** ċitat mill-intimati fis-sottomissjonijiet tagħhom[30] ma jgħoddux għall-każ tal-lum peress li f'dak il-każ, kuntrarjament għall-każ odjern, l-awtoritajiet kompetenti bl-informazzjoni li kellhom disponibbli ma setgħux jestabilixxu b'ċertezza jekk missier l-applikant kienx ġie espost għal radjazzjoni u lanqas jekk din l-istess radjazzjoni setgħetx tikkawża periklu għal saħħtu;

13. Il-Qorti tqis li għandha tagħmel ukoll referenza estensiva għall-konklużjoni tal-Qorti Ewropea fil-kuntest tad-dritt għall-ħajja fil-każ **Brincat and others v Malta** u dan b'referenza għall-argumenti sostanzjalment simili għal dawk tal-lum li kienu imressqa mill-applikanti u mill-Gvern f'dak il-każ:

"104. [….] the Court considers it established that the applicants ……were exposed to asbestos during their careers as employees at the ship repair yard run by the MDC. Indeed, while admitting that all workers were exposed to some extent, the Government contended that after they had become aware of the relevant dangers, they had ensured that the applicants were not made to work on asbestos-laden ships, without submitting what other possible functions or

[30] Fol 548

work they had been assigned at their place of work or any details regarding the dates when they had ceased to work with such material. Given the information and documents available, the Court finds no reason to doubt the applicants' assertions as to their working history.

105. The Court must also consider whether the Government knew or ought to have known of the dangers arising from exposure to asbestos at the relevant time (from the entry into force of the Convention for Malta in 1967 onwards) (see, in a different context, O'Keeffe v. Ireland [GC] no. 35810/09, 28 January 2014, §§ 152 and 168). In this connection the Court notes that the Government implicitly admitted to have known of these dangers in or around 1987, as they stated that as soon as they had become aware of the dangers associated with asbestos, laws were enacted to protect employees from these dangers as early as 1987. Nevertheless, given that Mr Attard had left the dry docks in 1974, the Court must examine whether at the time while he was exposed, that is, at least in the early 1970s, the Government knew or ought to have known of the relevant dangers. The Court acknowledges that the ILO Asbestos Recommendation and subsequent Convention which contained the minimum standards applicable concerning the use of asbestos were adopted in 1986. Nevertheless, as in many cases, the adoption of such texts comes after considerable preparatory work which may take significant time, and in the ambit of the ILO after having undertaken meetings with representatives of governments, and employers' and workers' organisations of all member countries of the organisation. They are usually preceded by a number of guidelines, and before concrete proposals can be made there is a thorough search for a consensus between the stake holders, namely public authorities as well as employers and workers. It is also common knowledge that the issues surrounding asbestos have been greatly debated amongst stakeholders all over the world, and that given the interests involved, particularly economic and commercial ones, acknowledging its harmful effects

has not been easy. In this connection the Court observes that up to this date a number of countries have not yet banned the substance and only thirty-five countries out of the one hundred and ninety-eight United Nations Member States have ratified the Asbestos Convention. It appears logical, that this cannot be taken to mean that the dangers of asbestos are today still unknown.

106. Thus, as to whether the Maltese Government knew or ought to have known in the early seventies, the Court must rely on other factors, most evident amongst them being objective scientific research, particularly in the light of the domestic context. The Court takes account of the list, submitted by the applicants, which contains references to hundreds of articles or other publications concerning the subject at issue published from 1930 onwards - many of them taken from reputable British medical journals. The Court observes that medical studies at the then Royal University of Malta were modelled on, and followed closely upon, the corresponding United Kingdom system, with many graduates in medicine continuing their studies in England and Scotland. Particularly in view of this situation, even accepting the Government's argument - that is, that information was at the time not as readily available as it is today - it is inconceivable that there was no access to any such sources of information, at least, if by no one else, by the highest medical authorities in the country, notably the Chief Government Medical Officer and Superintendent of Public Health (as provided for in the, now repealed, Department of Health (Constitution) Ordinance, Chapter 94 of the Laws of Malta, see paragraph 42 above). In fact, according to Maltese law it was precisely the duty of the Superintendent of Public Health to remain abreast of such developments and advise the Government accordingly. The Court, further, observes that it has not been submitted that there had been any specific impediment to access the necessary information. Furthermore, the Government failed to rebut the applicants' assertion with any signed statement by a medical

expert or authority, who could have attested that the medical professionals in the country were, in or around the 1970s, unaware of these worrying medically related findings at the time. Moreover, the Pellicano judgment by the Commercial Court (see paragraph 35 above) is in itself an implicit acknowledgement by a domestic court that in the years preceding Mr Pellicano's death in 1979 the authorities knew or ought to have known of the dangers of working with asbestos and that they had failed to provide adequate health and safety measures in that respect. Against this background, the Court concludes that for the purposes of the present case, it suffices to consider that the Maltese Government knew or ought to have known of the dangers arising from exposure to asbestos at least as from the early 1970s.

107. As to the fulfillment of the ensuing obligations, as stated above, the respondent Government claimed that as soon as they had become aware of the dangers associated with asbestos, laws were enacted to protect employees from these dangers and this as early as 1987 by means of the Work Place (Health, Safety and Welfare) Regulations. It follows that, by Government's admission, up until 1987 no positive action was taken in the nearly two decades (four years in the case of Mr. Attard who left the MDC in 1974) during which the applicants had been exposed to asbestos. 108. As to the steps taken after 1987, the Court firstly notes that the mentioned regulations make no reference to asbestos, unlike the later legislation which was enacted for that precise purpose. Consequently, it is difficult to accept the Government's argument that the Work Place (Health, Safety and Welfare) Regulations were the first proactive attempt to safeguard the applicants against these dangers by means of legislation.

109. However, even assuming that the Work Places (Health, Safety and Welfare) Regulations were indeed a legislative reaction to the dangers of asbestos exposure and that, therefore, the Government treated asbestos as

falling into the category of a "toxic material" or "dangerous substance" for the purposes of that legislation, the Court notes the following. In accordance with Regulation 16, no employer may use or suffer to be used any chemical or material which is toxic without the approval of the Superintendent of Public Health. The Government did not find it expedient to explain whether such approval had been sought or given for asbestos and, if so, on what grounds. Even if approval was given, by the Government's implicit admission, asbestos continued to be used and employees continued to work on it. Pursuant to Regulation 18, it was the duty of the employer to ensure that the atmosphere in workrooms in which potentially dangerous or obnoxious substances were handled or used was tested periodically to ensure that, inter alia, toxic or irritating fibres were not present in quantities that could injure health, and to maintain an atmosphere fit for respiration. Moreover, no work should have been carried out unless such tests had been done. Again, the Government have not indicated that any such tests had ever been carried out in the workrooms (or elsewhere) where the applicants, like the other employees, had been exposed to asbestos. Apart from the above-mentioned regulations (16 and 18), the Work Places (Health, Safety and Welfare) Regulations made no provision for any other practical measures which could or should have been taken in order to protect the applicants, nor were there any provisions concerning the right to access information. It was only the legislation enacted in 2003 and 2006 which introduced such measures, including (but not limited to) the duty to provide the applicants and people in their situation with information about the risks to health and safety which they were facing.

110. The Court considers that enacting specific legislation fifteen years after the time in the mid-1980s when the Government accept that they were aware of the risks can hardly be seen as an adequate response in terms of fulfilling a State's positive obligations. Furthermore, by the time the 2002, 2003 and 2006

legislation had been enacted and came into force (see paragraphs 33 and 34 above), the applicants had little if anything to gain since the timing coincided with the end of their careers, when they were leaving or had already left Malta Drydocks (see paragraph 6 above).

111. Consequently, from the information provided, it is apparent that from the mid-1980s to the early 2000s, when the applicants (except for Mr Attard) left the MDC, the legislation was deficient in so far as it neither adequately regulated the operation of the asbestos-related activities nor provided any practical measures to ensure the effective protection of the employees whose lives might have been endangered by the inherent risk of exposure to asbestos. Moreover, even the limited protection afforded by that legislation had no impact on the applicants since it appears to have remained unenforced.

112. The Court considers that, while there is a primary duty to put in place a legislative and administrative framework, it cannot rule out the possibility, a priori, that in certain specific circumstances, in the absence of the relevant legal provisions, positive obligations may nonetheless be fulfilled in practice. In the present case, however, the only practical measure that appears to have been taken by the State, as the employer, was to distribute masks, on unspecified dates and at unspecified intervals (if distributed repeatedly at all). The Court notes in this connection that the apparently disposable masks (which were shown to the Court) were considered by experts in the Pellicano case to be of "inadequate quality" and "did not take sufficient account of the state of scientific knowledge about the subject matter at the relevant time" (see paragraph 33 above). These findings are sufficient for the Court to conclude that such practical attempts left much to be desired."

A skans ta' ripetizzjoni inutli l-Qorti tabbraċċja u tagħmel tagħha l-kunsiderazzjonijiet tal-QEDB appena ċitati.

Fid-dawl tal-kunsiderazzjonijiet kollha suesposti l-Qorti ssib ksur tad-drittijiet fundamementali tal-artikolu 2 tal-Konvenzjoni u tal-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni u sejra tilqa' ghalhekk l-ewwel talba tar-rikorrenti.

Għall-istess raġunijiet sejrin jiġu respinti l-ewwel, it-tieni, t-tielet, is-sitt, is-seba' u t-tmien eċċezzjoni tal-intimati.

<u>It-tieni u t-tielet talba tar-rikorrenti</u>

Permezz ta' dawn it-talbiet r-rikorrenti qeghdin jitolbu lil din il-Qorti tiddikjara li ġie vjolat –

"2. Id-dritt għar-rispett tal-ħajja privata u tal-familja ta' l-individwu, u li dan id-dritt ma jiġix mittiefes, ai termini tal-Kostituzzjoni kif ukoll ai termini ta' Artikolu 8 tal-Konvenzjoni Ewropea dwar id-Drittijiet tal-bniedem, applikabbli fil-liġi nostrana tramite Kap. 319 tal-Liġijiet ta' Malta, f'dak li għandu x' jaqsam mal-kwalita' tal-ħajja tar-rikorrenti;

3. Id-dritt għar-rispett tal-ħajja privata u tal-familja ta' l-individwu, u li dan id-dritt ma jiġix mittiefes, ai termini ta' Artikolu 8 tal-Konvenzjoni Ewropea dwar id-Drittijiet tal-Bniedem, applikabbli fil-liġi nostrana tramite Kap. 319 tal-Liġijiet ta' Malta, f'dak li għandu x' jaqsam mad-dritt li r-rikorrenti jkunu infurmati dwar perikli marbutin ma' l-asbestos;"

Fir-**raba' u l-ħames eċċezzjoni** tagħhom l-intimati jirribattu dwar l-ilment tar-rikorrenti, marbut mal-jedd tal-privatezza kif protett taħt l-**artikolu 8 tal-Konvenzjoni Ewropea** r-rikorrenti ma elaboraw xejn u imkien fir-rikors kostituzzjonali ma ġie spjegat b'liema mod l-intimati indaħlulhom fi ħwejjiġhom jew fil-ħajja privata tagħhom jew tal-familja tagħhom. Fi kwalunkwe każ huma ċaħdu li l-Istat indaħal jew ħa xi miżuri biex jikkomprometti jew ifixkel il-ħajja privata jew tal-familja tar-rikorrenti.

L-artikolu 8 tal-Konvenzjoni jipprovdi hekk:

"(1) Kulħadd għandu d-dritt għar-rispett tal-ħajja privata tiegħu u tal-familja tiegħu, ta' daru u tal-korrispondenza tiegħu.

(2) Ma għandux ikun hemm indħil minn awtorità pubblika dwar l-eżerċizzju ta' dan id-dritt ħlief dak li jkun skont il-liġi u li jkun meħtieġ f'soċjetà demokratika fl-interessi tas-sigurtà nazzjonali, sigurtà pubblika jew il-ġid ekonomiku tal-pajjiż, biex jiġi evitat id-diżordni jew l-egħmil ta' delitti, għall-protezzjoni tas-saħħa jew tal-morali, jew għall-protezzjoni tad-drittijiet u libertajiet ta' ħaddieħor."

L-awturi Harris, O'Boyle and Warbrick jgħidu hekk dwar dan l-artikolu fil-ktieb tagħhom **Law of the European Convention on Human Rights**:

"Article 8 places on States the obligation to respect a wide range of personal interests. Those interests – 'private and family life, home and correspondence' – embrace a variety of matters….In its application of Article 8, the Court has taken a flexible approach to the definition of the individual interests protected, with the result that the provision continues to broaden in scope….

[….]

The terms of Article 8(2) make it clear that the state must refrain from arbitrary interference with everyone's private and family life, home and correspondence. This obligation not to engage in 'arbitrary action' is an obligation of the classic negative kind, described by the Court as the 'essential object' of Article 8[31]."

L-ewwel ilment tar-rikorrenti f'dan il-kuntest huwa li l-esposizzjoni ta' Alexander Falzon għall-asbetos affettwat negattivament il-kwalita' ta' ħajja kemm tiegħu kif ukoll tal-familjari tiegħu. Huwa sofra l-konsegwenzi tal-mard li huwa kkuntratta kaġun tal-esposizzjoni għall-asbestos, li wasslu anke għall-mewt tiegħu, għall-liema jaħtu l-intimati. Ukoll, ir-rikorrenti jsostnu li l-kwalita' ta' ħajja tagħhom bħala familja ġiet affetwata avversament peress li bil-marda u l-mewt ta' tiegħu huma ġew imċaħħda mill-preżenza ta' persuna importanti ħafna għalihom f'ħajjithom speċjalment binhom minuri li tilef lil missieru f'eta' daqshekk tenera.

Dwar dawn l-ilmenti a tenur tal-artikolu 8 tal-Konvenzjoni l-Qorti tqis li, kif anke konfermat mill-ġurisprudenza lokali kif ukoll dik tal-Qorti Ewropea fil-każ **Brincat and others v Malta**, f'ċirkustanzi li jirrigwardaw persuni milquta mill-marda li qabdet ukoll lil Joseph Vella Galea u li mietu kaġun tagħha, il-kunsiderazzjonijiet tal-Qrati dwar il-ksur tad-dritt fundamentali tagħhom għall-protezzjoni tal-ħajja jassorbu fihom il-kunsiderazzjonijiet li jolqtu l-ilment ta' ksur tad-dritt għar-rispett għall-ħajja familjari kif protett bl-artikolu 8 tal-Konvenzjoni.

Minn dan isegwi li la fil-każ odjern din il-Qorti diġa sabet ksur tad-dritt fundamentali għall-protezzjoni tal-ħajja a bażi tal-artikolu 2 tal-Konvenzjoni u

[31] Fol 361-362

l-artikolu 33 tal-Kostituzzjoni, ma hemmx lok li jiġu eżaminati l-lanjanzi tar-rikorrenti taħt l-artikolu 8 tal-Konvenzjoni.

Fil-każ suċċitat fl-ismijiet **Mary Grace Farrugia et vs Tabib Principali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et** il-Qorti qalet hekk -

"Fil-każ ta` Brincat (op. cit.) ingħad ukoll :-

"85. However, in the context of dangerous activities, the scope of the positive obligations under Article 2 of the Convention largely overlaps with that of those under Article 8 (see Öneryıldız, cited above, §§ 90 and 160). The latter provision has allowed complaints of this nature to be examined where the circumstances were not such as to engage Article 2, but clearly affected a person`s family and private life under Article 8 (see López Ostra v. Spain, 9 December
1994, Series A no. 303-C and Guerra and Others, cited above)."

Il-konklużjoni kienet illi fil-każ tal-ħaddiema li mietu bil-mesiothelioma l-ilment tagħhom kellu jiġi trattat fil-kuntest ta` vjolazzjoni tal-Art 2 mentri fil-każ tal-ħaddiema illi mardu bil-mesiothelioma l-ilment kellu jiġi trattat biss fl-ambitu tal-Art 8. Din il-Qorti tikkondividi l-linja traċċjata mill-ECHR u sejra tqis il-mewt ta` Andrew Psaila – għar-raġunijiet fuq esposti – bħala vjolazzjoni tal-Art 2 mhux tal-Art 8."

Każijiet oħra li segwew din il-linja ta' ħsieb huma –

<u>Anna Camilleri et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern et deċiż fl-10 t'April 2018</u>[32]

<u>Emanuela Caruana et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika et) deċiż fit-28 ta' Frar 2018</u>[33]

[32] Rik 53/17

Josephine Mallia et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern et deċiż fil-15 t'Ottubru 2018[34]

Għalhekk il-Qorti sejra tastjeni milli tieħu konjizzjoni ulterjuri tat-tieni u t-tielet talba tar-rikorrenti u ser tagħmel l-istess fir-rigward tar-raba' u l-ħames eċċezzjoni tal-intimati.

In vista tal-fatt li din il-Qorti sejra takkolji l-ewwel talba tar-rikorrenti, isegwi li għandha tikkunsidra **r-raba' talba** tagħhom permezz ta' liema qegħdin jitolbu lill-Qorti sabiex -

"Tikkwantifika kumpens xieraq bħala rimedju għal ksur tad-drittijiet fuq indikati jew mil-liema minnhom, tillikwida dan l-ammont, u tordna li dan ir-rimedju pekunjarju jitħallas lir-rikorrenti minn dak jew dawk responsabbli fost il-konvenuti;"

Fil-każ **Emanuela Caruana et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) deċiż fil-5 t'Ottubru 2018** il-Qorti Kostituzzjonali qalet hekk dwar il-likwidazzjoni tad-danni –

19. Fl-ewwel lok hija f'lokha l-osservazzjoni li l-proċeduri odjerni huma prinċipalment diretti sabiex jindirizzaw il-leżjoni kostituzzjonali jew konvenzjonali subita mir-rikorrenti fid-drittijiet fundamentali tagħhom, preċiżament, f'dan il-każ, id-dritt protett bl-Artikolu 33 tal-Kostituzzjoni u l-Artikolu 2 tal-Konvenzjoni li tagħhom l-ewwel Qorti rravvizat ksur.

[33] Rik nru 22/17
[34] Rik 34/17

20. In tema legali jingħad li huwa paċifiku illi meta tinsab leżjoni ta' dritt protett mill-Konvenzjoni jew il-Kostituzzjoni, il-mira primarja tar-rimedju tkun, ġeneralment, il-waqfien tal-leżjoni, u il-konsiderazzjoni ta' kumpens tkun ta' importanza sekondarja, tant illi l-kumpens m'huwiex mogħti f'kull każ fejn tiġi riskontrata leżjoni. Daqstant ieħor huwa paċifiku illi l-qorti fil-funzjoni kostituzzjonali tagħha, għandha s-setgħa illi tipprovdi għall-ħlas ta' danni sew pekunjarji, sewwasew morali jew nonpekunjarji, b'żieda mar-rimedju li jista' jkun mogħti meta dan ir-rimedju jista' ma jkunx wieħed sħiħ u ma jagħmilx ġustizzja f'dak il-każ u meta d-dikjarazzjoni waħedha ta' ksur, jew il-waqfien tal-leżjoni, ma jkunux suffiċjenti. Hawnhekk tqum il-ħtieġa li l-vittma tiġi kkumpensata ulterjorment għat-telf li tkun soffriet. Fil-każ ***Kingsley v. United Kingdom*** *il-Qorti Ewropea għamlet is-segwenti osservazzjonijiet:*

"The court recalls that it is well established that the principle underlying the provision of just satisfaction for a breach of article 6 is that the applicant should as far as possible be put in the position he would have enjoyed had the proceedings complied with the Convention's requirements. The court will award monetary compensation under article 41 only where it is satisfied that the loss or damage complained of was actually caused by the violation it has found, since the state cannot be required to pay damages in respect of losses for which it is not responsible."

21. F'dawk il-każijiet fejn ġie ritenut li jkun opportun u ndikat li ssir ordni għall-hlas ta' kumpens għal danni pekunarji u/jew non-pekunjarji, din il-Qorti, fuq l-iskorta tal-ġurisprudenza lokali u tal-Qorti ta' Strasburgu, identifikat b'mod ġenerali, tliet kriterji ċentrali u kumulattivi: [i] li r-rimedji li jkunu eżistenti jew disponibbli fis-sistema ġuridika ordinarja, ikunu nadegwati; [ii] ikun hemm konnessjoni kawżali bejn il-leżjoni u t-telf li għalih jintalab il-kumpens, b'mod illi kumpens jingħata biss fejn jiġi stabbilit ness kawżali bejn

il-leżjoni u t-telf reklamat; u finalment [iii] l-iktar f'każijiet fejn issir talba għall-ħlas ta' kumpens għal danni non-pekunjarji, irid jiġi rravviżat grad suffiċjenti ta' gravita` tat-telf innifsu. In propositu, huwa risaput illi dan il-kriterju tal-aħħar jingħata tifsira relattivament ristrettiva fis-sens illi diment li l-ansjeta` u t-tbatija ma jkunux ta' gravita` eċċezjonali, m'hijiex ir-regola li jingħata kumpens għal danni mhux pekunjarji.

22. Issir referenza in propositu għas-sentenza tal-5 ta' Lulju 2011, fl-ismijiet **Victor Gatt et v. Avukat Ġenerali, u Maltapost plc (C22796)**, *fejn din il-Qorti għamlet is-segwenti osservazzjonijiet relevanti f'materja ta' kumpens:*

"Dwar just satisfaction, ir-regola hija li meta l-Qorti ssib li hemm vjolazzjoni, sa fejn hu possibbli, l-istat għandu jipprovdi għal restitutio in integrum. Meta dan ma jkunx possibbli jew inkella jkun biss parzjalment possibili l-Qorti għandha tagħti just satisfaction. Id-decizjoni li d-dikjarazzjoni ta' vjolazzjoni waħedha tkun bizzejjed hija l-eċċezzjoni u għandha tkun riservata għal każijiet fejn hemm rimedju jew konsegwenzi huma zgħar. Fil-każijiet l-oħra fejn il-leżjoni hija aktar serja l-Qorti għandha tagħti kumpens pekunjarju għal dik il-vjolazzjoni. ... Kif ingħad fis-sentenza Amato Gauci v. Malta deċiża fil-15 ta' Settembru 2009, "Under Article 41 of the Convention the purpose of awarding sums by way of just satisfaction is to provide reparation solely for damage suffered by those concerned to the extent that such events constitute a consequence of the violation that cannot otherwise be remedied (ibid., § 249). ……..(para 80)."

(…….)

30. Din il-Qorti tħoss li huwa importanti li jiġi spjegat u senjalat li l-fattur tal-eta` tal-mewt tal-vittma għandu piż qawwi fil-komputazzjoni tal-kumpens, għax

għandu jirriżulta ċar li, hemm differenza kbira fil-każ fejn il-marda qerrieda tkun ħakmet persuna f'eta` relattivament żgħira bħal ngħidu aħna 60 sena circa u meta bħal fil-każ odjern il-marda tkun ħakmitu meta l-persuna kienet qabżet is-70 sena. Fl-ewwel każ il-vittma jkun ġie privat minn ħajtu f'eta` relattivament żgħira, u għalhekk il-familjari tiegħu jkunu ġew privati mill-preżenza u mill-kumpanija tiegħu għal numru ta' snin li kieku ma ħakmitux il-marda, filwaqt li fit-tieni każ il-vittma jkun għex għall-numru ta' snin u hu u l-familjari tiegħu jkunu gawdew lil xulxin tul dak iż-żmien sakemm miet f'eta` [71] piuttost avvanzata meta l-prospetti li persuna tkompli tgħix u tgawdi kwalita` ta' ħajja tajba jkunu bdew jonqsu.

31. Fattur iehor li fil-fehma ta' din il-Qorti għandu jiġi kkonsidrat fil-komputazzjoni tal-kumpens huwa t-tul taż-żmien li matulu l-vittma damet isofri mill-marda, f'liema perjodu wkoll il-familjari tiegħu jkunu sofrew ansjeta` u dwejjaq meta kienu jaraw lil missierhom ibati, minħabba l-marda, sakemm miet. Fil-każ odjern jirriżulta li bejn id-data li fiha tfeġġet il-marda u l-mewt tar-rikorrent, għaddiet circa sena u nofs.

32. Għalkemm din il-Qorti tqis li huwa minnu li kull każ għandu jiġi analizzat minn lenti individwali u fuq il-merti partikolari tiegħu, hija daqstant relevanti l-konsiderazzjoni ta' uniformita` fid-deċizjonijiet ta' każijiet analogi, u dan fl-interess tal-aħjar amministrazzjoni tal-ġustizzja kif ukoll sabiex din il-Qorti ma tagħtix lok hija stess għal ilmenti oħrajn ta' natura kostituzzjonali. Dan ma jfissirx li l-qorti ma tistax tiddeċiedi b'mod differenti mill-ġurisprudenza lokali jew tal-Qorti ta' Strasburgu in materja, jekk tasal biex temmen illi fil-każ partikolari quddiemha, ma għandhomx jigu applikati l-konsiderazzjonijiet magħmulin f'sentenzi ohrajn precedenti fl-istess materja, anke għaliex kif inhuwa risaput, il-qrati Maltin ma humiex marbutin bil-prinċipju ta' stare decisis. Fir-rigward, din il-Qorti tagħmel referenza għas-sentenza tagħha fl-

ismijiet **Trapani Galea Feriol pro et noe v. Kummissarju tal-Artijiet et** *deċiża fil-31 ta' Ottubru 2014, fejn f'materja ta' komputazzjoni ta' kumpens għal leżjoni ta' dritt fondamentali sanċit fl-artikolu konvenzjonali fuq ċitat ġie osservat:-*

"Rigward il-quantum tal-kumpens stabbilit mill-ewwel Qorti, din il-Qorti tosserva fl-ewwel lok li kull każ għandu jiġi trattat u deċiż fuq il-fattispecie tiegħu. Barra minn hekk, jekk il-Qorti Ewropeja ħasset li f'ċerti każijiet kellha tagħti kumpens f'ammont inferjuri għal dak li ngħata lir-rikorrenti mill-ewwel Qorti, ma jfissirx li allura l-qrati maltin tilfu l-awtonomija tagħhom b'mod li bilfors kumpens li jingħata ikun f'ammont viċin dak li tagħti l-Qorti Ewropeja."

*33. Madanakollu, huwa paċifiku wkoll illi l-qrati Maltin ma jiskartawx faċilment il-ġurisprudenza tal-Qorti Ewropea, speċjalment meta jkunu qegħdin jittrattaw leżjoni taħt il-Konvenzjoni, wisq anqas ma jiskartaw ġurisprudenza lokali in materja fejn jiġi stabbilit illi l-fattispecie tal-każijiet ikunu analogi, kif inhuma l-każ odjern ta' Emanuel Caruana, u dawk ta' George Spiteri u ta' Attard, salv għall-etajiet differenti tal-vittmi. Fil-fatt Emanuel miet meta kellu 71 sena, George Spiteri miet meta kellu 67 sena u Attard miet fl-eta` ta' 61. Fl-istess vena, din il-Qorti tirreferi wkoll għall-każ ta' Andrew Psaila, deċiż b'sentenza tal-Prim'Awla tal-Qorti, li wkoll miet kawża tal-espożizzjoni tiegħu għall-asbestos f'ċirkostanzi simili għal dawk taħt konsiderazzjoni. F'dak il-każ, il-vittma, bħal fil-każ odjern ta' Emanuel Caruana u fil-każ ta' George Spiteri, kif ukoll ta' Attard, kien miet fi żmien qasir wara feġġet il-marda assoċjata mal-asbestos. Iżda, fil-każ ta' Andrew Psaila, għalkemm dan kien miet meta kien għadu impjegat mal-Malta Drydocks fis-sena 1980 fl-eta` ta' 60 sena, il-Qorti illikwidat kumpens ghal danni mhux pekunjarji fis-somma ta' €30,000, ċioe` somma identika ghal dik likwidata fil-każ ta' Attard fid-*decizjoni **Brincat and**

others* v. *Malta. *Il-Qorti mmotivat id-deċiżjoni tagħha fil-każ ta' Andrew Psaila, kif ġej:-*

"Ghal dak li jirrigwarda non pecuniary damages, din il-Qorti sejra toqgħod fuq il-linji traccjati fil-kaz ta` Brincat. Hemm fost l-applikanti kien hemm l-eredi ta` ħaddiem kunjomu Attard li miet b`kanċer attribwit għall-esposizzjoni mill-asbestos. Attard miet fl-2006 fl-eta` ta` 61 sena. Fil-kaz tal-lum Psaila miet fl-1988 fl-eta` ta` 60 sena. Il-Qorti sejra tillikwida kumpens fl-ammont ta` €30,000 għall-vjolazzjoni tal-Art 2 tal-Konvenzjoni u għall-Art 33 tal-Kostituzzjoni sabiex jinqasam indaqs bejn kull wieħed u waħda bejn l-erba` rikorrenti."

Imbagħad fil-każ **James Fenech et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern et deċiż fl-14 ta' Frar 2019** ingħad hekk -

"Illi l-Qorti tagħraf li l-għoti ta' rimedju għal sejbien ta' ksur ta' jedd fundamentali jrid ikun kompatibbli mal-għamla ta' azzjoni li taħtha r-rimedju jintalab. L-ewwel u l-aqwa rimedju jixraq ikun it-twaqqif tal-ksur li jkun jew il-prevenzjoni ta' ksur li hemm il-biżgħa li jista' jseħħ. Iżda fejn ikun seħħ ksur diġà jew fejn ir-rimedju ma jistax jitwettaq billi jitreġġa' lura l-għemil li jkun ġab tali ksur, irid jingħata kumpens li jneħħi l-effetti tal-ksur u jagħti, safejn possibbli, ir-"restitutio in integrum" kemm jista' jkun daqslikieku l-ksur ma seħħx. Ġieli f'xi każijiet, dikjarazzjoni ta' ksur ta' jedd fundamentali titqies biżżejjed. Imma f'każ ta' ksur ta' wħud mill-jeddijiet – bħall-jeddijiet għall-ħarsien paċifiku u t-tgawdija tal-possedimenti, jew fil-każ ta' ksur ta' jedd għall-ħelsien mill-arrest arbitrarju jew illegali – il-kumpens fi flus ikun ir-rimedju l-aktar xieraq li jista' jingħata, għalkemm dan xorta waħda jrid jitqies minn każ għal każ. Il-Qorti temmen li dan jgħodd ukoll għall-każ li għandha quddiemha fejn il-ħsara li seħħet minħabba l-ksur ta' jedd fundamentali li l-

Qorti sabet li seħħ – u li wassal għall-mewt ta' Joseph Fenech – ma tistax titreġġa' lura;

Illi l-Qorti tqis li ġie stabbilit li hemm tliet (3) "kriterji ċentrali u kumulattivi" li jħarsu l-għamla ta' rimedju li jmissu jingħata f'każ ta' sejbien ta' ksur ta' jedd fundamentali u fejn l-għoti ta' kumpens ikun ir-rimedju xieraq għal tali ksur. Dawn il-kriterji huma: (i) li s-sistema ġuridika ordinarja ma tagħtix rimedju xieraq; (ii) li jkun hemm rabta kawżali bejn il-ksur tal-jedd u ttelf li dwaru jintalab il-kumpens; u (iii) l-aktar f'każijiet fejn titressaq talba għall-ħlas ta' danni mhux pekunjarji (danni morali), irid jirriżulta grad xieraq ta' gravità tat-telf innifsu. Fil-każ ta' dan l-aħħar kriterju, tqies li, f'kawżi fejn jidħlu l-ansjetà u t-tbatija li ma jkunux ta' "gravità eċċezzjonali, m'hijiex irregola li jingħata kumpens għad-danni mhux pekunjarji";

Illi, fid-dawl ta' dawn il-kunsiderazzjonijiet u wkoll ta' dak li qieset il-Q.E.D.B. fil-każ fuq imsemmi li tressaq quddiemha minn Malta, jingħad li fejn joħroġ ksur tal-artikolu 2 jew 3 tal-Konvenzjoni għandu dejjem jingħata kumpens bħala ħlas ta' danni mhux pekunjarji bħala rimedju ;

Illi b'rabta mal-każ li l-Qorti għandha quddiemha llum, iridu jitqiesu wkoll fatturi u ċirkostanzi oħrajn li jistgħu jgħinu biex ikun determinat l-ammont xieraq ta' kumpens u biex, kemm jista' jkun, jintuża kejl konsistenti f'kawżi li jixxiebhu. Fost dawn il-kriterji, wieħed isib (a) it-tul taż-żmien tal-marda li laqtet lil Joseph Fenech qabel ġie nieqes, (b) l-ansjetà u t-tbatija li ġarrbu r-rikorrenti f'dan il-każ matul l-imsemmija marda, u (ċ) l-età tal-persuna milquta mill-marda, b'mod li aktar ma l-persuna tkun għadha żgħira fl-età, akbar ikun l-ammont ta' kumpens li jingħata bħala dannu morali;"

Fid-dawl ta' dawn il-prinċipji ġurispudenzjali il-Qorti tissottolinea li fiċ-ċirkustanzi tal-każ tal-lum, il-leżjoni sofferta hija waħda klassifikabbli bħala serja in kwantu n-nuqqasijiet tal-Istat wasslu għall-marda terminali fil-persuna ta' Alexander Falzon li biha tilef ħajtu. Anke jekk *restitutio in integrum* ma' jista' qatt iseħħ b'mod sħiħ il-kumpens morali likwidat għandu jkun wieħed adegwat li jirrifletti dan l-istat ta' fatt.

Ukoll fuq skorta tal-prinċipji ġurisprudenzjali ċitati u fl-interess tal-aħjar amministrazzjoni tal-ġustizzja, sabiex ikun hemm uniformita` fid-deċizjonijiet ta' każijiet analogi – dejjem b'applikazzjoni għall-fattispeċje partikolari tal-każ – il-Qorti rat numru ta' sentenzi in materja għal dak li jirrigwarda kumpens morali mogħti -

a. **George Spiteri et vs Policy Manager tal-Malta Shipyards fi ħdan il-Ministeru għall-Infrastruttura, Trasport u Komunikazzjoni deċiża fit-23 ta' Novembru 2016** fejn din il-Qorti kif preseduta akkordat **<u>kumpens ta' €25,000</u>**. Huwa kien ħadem it-Tarzna għal 22 sena bejn l-1958 u l-1980, ġie dijanjostikat bil-kanċer *malignant mesothelioma* f'Ottubru 2008 u miet inqas minn sentejn wara f'Lulju 2010 fl-eta ta' 66 sena. Ebda appell ma kien sar minn dik is-sentenza.

b. **Helen Vella et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern et deċiża fit-30 ta' Novembru 2018** fejn din il-Qorti kif preseduta akkordat **<u>kumpens ta' €25,000</u>**. Huwa kien espost għall-asbestos fuq il-post tax-xogħol bejn l-1969 u l-1997; ġie eventwalment dijanjostikat bil-kanċer *malignant mesothelioma* u miet f'April 2014 fl-eta ta' 70 sena. Ebda appell ma kien sar minn dik is-sentenza;

c. Mary Grace Farrugia et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et deċiża fil-31 ta' Jannar 2017 fejn il-kumpens akkordat kien dak ta' **€30,000**. Il-Qorti qieset li d-decujus kien miet fl-eta' ta' 60 sena. Ebda appell ma kien sar minn dik is-sentenza.

d. Josephine Mallia et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern deċiż fil-15 t'Ottubru 2018 fejn il-kumpens akkordat kien dak ta' **€25,000.**

e. Lawrence Grech et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et deċiż fit-8 ta' Novembru 2018 fejn il-kumpens akkordat kien dak ta' **€30,000.** Il-Qorti kkunsidrat fost affarijiet oħra li Grech miet ta' 57 sena u madwar sena u ħdax-il xahar wara li feġġew l-ewwel sintomi tal-marda terminali tiegħu. Kellu familja bi tlett ulied li kienu għadhom kemm bdew il-ħajja u bil-mod il-mod bdew jieħdu l-istat tagħhom. (Fit-12 ta' Lulju 2019 il-Qorti Kostituzzjonali rriformat is-sentenza tal-ewwel Qorti iżda l-kumpens morali ta' €30,000 ġie konfermat)

f. Anthony Farrugia et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et deċiż fil-5 ta' Ottubru 2018 fejn il-Qorti Kostituzzjonali varjat is-sentenza tal-ewwel Qorti fil-*quantum* tal-għoti ta' kumpens u akkordat is-somma ta' **€10,000.** Fost il-fatturi ewlenin li wasslu lill-Qorti tagħti dak il-kumpens kien li lil Farrugia l-marda qabditu fl-aħħar sena u nofs ta' ħajtu u miet fl-eta' avvanzata ta' 84 sena.

g. Emanuela Caruana et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern et deċiż fil-5 t'Ottubru 2018 fejn il-Qorti Kostituzzjonali kkonfermat is-sentenza tal-ewwel Qorti li kienet akkordat kumpens ta' **€12,000** wara li qieset li Emanuel Caruana kien miet ta' 71 sena ċioe għaxar snin wara li irtira u ta' eta li qabżet is-70 sena.

h. John Formosa et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et deċiż fil-5 ta' Ottubru 2018 fejn il-Qorti Kostituzzjonali kkonfermat is-sentenza tal-ewwel Qorti li kienet akkordat kumpens ta' **€21,000** wara li qieset li Formosa kien miet fl-eta` ta' 62 sena, il-kontribuzzjoni familjari ma tantx kienet qawwija pero' din l-istess kontribuzzjoni xorta kienet determinanti ghall-familja numeruza tiegħu.

i. Maria Rosaria Fenech et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et deċiż fil-5 ta' Ottubru 2018 fejn il-Qorti Kostituzzjonali varjat is-sentenza tal-ewwel Qorti u akkordat is-somma ta' **€15,000** tenut kont tal-fatt li Fenech kellu l-eta ta' 73 sena meta miet u dan seħħ fi żmien qasir wara li ġie dijanjostikat bil-marda. Oltre dan huwa kien ilu snin li rtira mix-xogħol.

j. James Fenech et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et deċiż fit-12 ta' Lulju 2019 fejn il-Qorti Kostituzzjonali rriformat is-sentenza tal-ewwel Qorti u akkordat kumpens morali ta' **€26,000**. F'dak il-każ missier ir-rikorrenti kien marad ta' 51 sena u miet ta' 55 sena.

k. Maria Assunta Pulis et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et deċiż fit-12 ta' Lulju 2019 fejn il-Qorti Kostituzzjonali kkonfermat is-sentenza tal-ewwel Qorti li kienet akkordat kumpens morali ta' **€20,000**. F'dak il-każ missier ir-rikorrenti kien marad f'Lulju 2013 u miet inqas minn sentejn wara fl-eta' ta' 67 sena.

Fil-każ tal-lum il-Qorti rat iċ-ċirkostanzi kollha tal-każ u tissottolinea fost oħrajn il-fatt li Alexander Falzon ġie dijanjostikat bil-marda qerrieda tal-kanċer Malignant Mesothelioma f'Novembru 2016 fl-eta' ta' biss 54 sena. Bħal ħafna każijiet simili għal tiegħu dam circa sentejn jissielet mal-marda fejn huwa mbagħad miet f'April 2018 fl-eta' ta' 55 sena[35]. Ma' dan jittieħdu in konsiderazzjoni fatturi oħra rilevanti fosthom it-tbatija fiżika u morali li huwa sofra tul il-marda, kif ukoll l-impatt emottiv u psikoloġiku li dan kollu ħoloq fuq martu u binhom minorenni. Il-Qorti jidhrilha wkoll li għandha tagħti piż mhux żgħir lil fatt li iben Alexander, fl-eta' tenera ta' tmien snin, minflok gawda lil missieru spiċċa jarah jgħaddi mit-tbatija kiefra ta' din il-marda u tilfu fl-eta' ta' għaxar snin b'dana li għalhekk ġie mċaħħad minn missieru f'perjodu ferm bikri ta' ħajtu.

Il-Qorti tqis li fiċ-ċirkustanzi għandha tillikwida s-somma ta' ħamsa u tletin elf Ewro (€35,000) bħala danni non-pekunarji.

Ir-rikorrenti qegħdin jitolbu wkoll id-<u>danni reali</u>.

Huma jibbażaw din il-pretensjoni fuq id-dispożizzjonijiet tal-Kodiċi Ċivili (art.1031 et seq) permezz ta' liema kull persuna għandha twieġeb għall-ħsara li sseħħ bi ħtija tagħha. Huma jargumentaw illi li kienu ma maradx kien mistenni jibqa' jipperċepixxi introjtu mix-xogħol tiegħu *self-employed* bħala mastrudaxxa sal-eta' ta' 65 sena; kif ukoll li huwa kien jagħmel xogħol ta' *maintenance* fid-dar matrimonjali li minħabba li ġie nieqes issa kellu jibda jsir

[35] Huwa twieled fit-12 t'Awissu 1962 – fol 5

minn terzi bi ħlas. It-total pretiż minnhom għal dawn id-danni reali huwa ta' €204.926.

Jingħad fl-ewwel lok li fil-vesti kostituzzjonali l-Qorti għandha poteri wiesgħa u hija f'qagħda li takkorda kemm danni morali u anke dawk reali.

Il-Qorti Kostituzzjonali qalet hekk fil-każ ta' **Lawrence Grech et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et deċiż fit-12 ta' Lulju 2019 –**

"15. Din il-Qorti tibda bl-osservazzjoni li l-qrati ta' kompetenza Kostituzzjonali għandhom is-setgħa li jagħtu kwalunkwe rimedju li jikkonsidraw bħala adegwat biex isir ir-restitutio in integrum. Għalhekk mhuwiex korrett li jingħad li d-danni reali riżultanti mill-leżjoni għandhom bilfors jigu mfittxija fil-qrati ordinarji, għax jista' jaghti l-kaz li dak ir-rimedju ma jkunx wieħed adegwat."

Dwar l-allegat introjtu li skont ir-rikorrenti d-decujus kien mistenni jaqla kieku ma maradx, huma kkalkulaw li filwaqt li fis-sena 2016 huwa ħadem għal disa' xhur biss u ddikjara qliegħ ta' €9,200, għalhekk kieku ħadem sena sħiħa kien mistenni jiddikjara ntrojtu ta' €12,266. Din il-figura mmultiplikawha bi 11 -il sena sal-eta' ta' 65 sena għal total ta' €134,926.

Jiġi osservat *in primis* li fil-kawża ċitata **Lawrence Grech et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et** ir-rikorrenti ukoll għamlu talba simili għal dik in eżami. Jirriżulta wkoll li wara l-irtirar tiegħu mit-Tarzna

Grech ukoll kien beda jaħdem ta' mastrudaxxa. Fir-rigward ta' dik it-talba l-Qorti Kostituzzjonali fis-sentenza tagħha tat-12 ta' Lulju 2019 qalet hekk -

"Rigward il-pretensjoni għat-telf ta' inrorjtu li Lawrence Grech kien jagħmel mix-xogħol tiegħu ta' mastrudaxxa wara s-sena 2008, din il-Qorti tosserva li ma jirriżultax li kieku Lawrence Grech ma mietx huwa kien ser jibqa' jagħmel dak ix-xogħol multa magis meta rriżulta li kellu l-introjtu mill-iskema fuq indikata. Għaldaqstant din il-pretensjoni ma tistax treġi."

Issa fil-każ odjern, anke jekk ma ħariġx fil-provi li Alexander Falzon kien ħa xi skema ta' rtirar kmieni mix-xogħol, il-Qorti xorta hija l-fehma li din il-pretensjoni tar-rikorrenti ma ssibx għeruq. Fuq l-istess binarju ta' dak li qalet il-Qorti Kostituzzjonali fil-każ ċitat, ma hemm ebda garanzija illi li kieku ma mietx, Alexander Falzon kien ser jibqa' jagħmel xogħol ta' mastrudaxxa. Dan jingħad aktar u aktar fid-dawl tal-fatt li kif ammess fin-nota ta' sottomissjonijiet tal-istess rikorrenti[36], huwa *"meta marad kien għadu kemm jibda n-negozju tiegħu"*. B'hekk aspettativi ta' suċċess f'dan in-negozju u proġetazzjonijiet dwar l-akkrexximent tiegħu kif indikat mir-rikorrenti huma żgur azzardati. Fuq kollox hawn si tratta ta' mpjieg *self-employed* li allura fi kwalunkwe każ ma kien hemm ebda garanzija, lanqas fuq bażi ta' probabilta', li l-ordnijiet ta' xogħol kienu neċessarjament se jkunu regolari u kostanti.

Għalhekk din il-pretensjoni sejra tiġi respinta.

Ir-rikorrenti jippretendu wkoll riżarċiment reali ta' spejjeż marbuta ma' xogħol kif ukoll li huwa kien jagħmel xogħol ta' maintenance fid-dar matrimonjali li minħabba li ġie nieqes issa kellu jibda jsir minn terzi bi ħlas. Ir-rikorrenti ssottomettew li filwaqt li qabel il-mewt ta' Falzon huwa kien jagħmel xogħol ta'

[36] Paragrafu 19 a fol 538

maintenance fid-dar wara mewtu hija kellha tqabbad ħaddiema bi ħlas biex jagħmlu dan ix-xogħol. Huma jippretendu ħlasijiet fost oħrajn sabiex tinżebagħ id-dar minn barra u minn ġewwa u manutenzjoni tal-bjut fl-ammont ta' €16,000 kull ħames snin; €27,000 kull ħmistax -il sena għall-għamara kollha nkluż il-kċina u €5,100 kull ħmistax -il sena fuq bibien u aperturi.

Għal darb' oħra jiġi osservat li talba simili saret ukoll fil-każ ta' **Lawrence Grech et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et** fejn il-Qorti Kostituzzjonali qalet hekk –

"Rigward il-pretensjoni ta' €15,000 spejjes ta' xogħolijiet ta' manutenzjoni li skont ir-rikorrenti Susan Grech kien isir minn żewġha li kieku dan ma mietx, il-Qorti tosserva li lanqas din il-pretensjoni ma tista' treġi tenut kont tal-konsiderazzjoni li ma jirriżultax li kieku żewġha kien baqa' ħaj dak ix-xoghol kien isir minnu."

Issa fil-każ odjern is-sitwazzjoni hija ftit differenti fis-sens li r-rikorrenti ressqu provi fir-rigward. Mary Rose Falzon xehdet li żewġha kien jieħu ħsieb il-maintenance kollu tad-dar u kien jagħmel l-għamara hu stess[37]. Din ix-xhieda hija korroborata minn kollega ta' Alexander Falzon bl-isem ta' Patrick Cassar li qal li kien jaf li Falzon kien kapaċi jagħmel xogħol ta' maintenance għax mhux biss ġieli ħadem miegħu imma anke l-istess Falzon kien kellmu dwar xi xogħlijiet li kien għamel id-dar tiegħu. Cassar xehed hekk –

"Il-kċina, il-kmamar tas-sodda, il-bibien interni u esterni kollha, il-madum inkluż tal-kmamar tal-banju, iż-żebgħa, il-plumbing u ċertu xogħol elettriku fid-

[37] Affidavit a fol 124

dar għamlu Alex. Naf għaliex meta Alex beda jaħdem fuq id-dar konna nitkellmu u kien jgħidli x'inhu jagħmel u konna anke niddiskutu fuq hekk."

Il-Qorti għalhekk, fuq bażi ta' probabilta' sejra taċċetta t-teżi tar-rikorrenti li l-*maintenance* tad-dar matrimonjali matul is-snin saret minn Alexander u għalhekk jimmeritaw kumpens għall-fatt li għal dan ix-xogħol iridu jitħallsu l-barranin. Detto cio' l-Qorti tqis li l-quantum pretiż mir-rikorrenti fir-rigward huwa eżaġerat. Mhux biss ma nġiebet ebda prova li s'issa minn wara l-mewt ta' Alexander saret xi spiża minn dawk imsemmijin minnhom iżda wkoll nonostante l-fatt li l-konjuġi Falzon ilhom miżżewġin sa mill-2002 ma ġiex pruvat li fir-residenza matrimonjali saru xogħlijiet ta' manutenzjoni bil-frekwenza ndikata fil-pretensjonijiet tagħhom.

Għalhekk il-Qorti wara li qieset iċ-ċirkustanzi kollha sejra tillikwida *lump sum* ta' €5,000 *arbitrio boni viri* li għandha tagħmel tajjeb għal dawn il-pretensjonijiet rigwardanti manutenzjoni fid-dar matrimonjali.

Imiss issa tiġi trattata **l-ħames talba tar-rikorrenti** permezz ta' liema qegħdin jitolbu lill-Qorti -

"Tiddikjara il-konvenuti jew mill-liema minnhom responsabbli għall-irtirar mix-xogħol qabel iż-żmien tal-esponent Alexander Falzon minħabba li kkuntratta kanċer ikkaġunat mill-asbestos;"

Talba identika tressqet fil-każ **Lawrence Grech et vs Tabib Prinċipali tal-Gvern (Saħħa Pubblika) et deċiż fit-8 ta' Novembru 2018** u l-Qorti qalet hekk -

"....għall-finijiet ta' din it-talba speċifika, il-Qorti tqis ukoll li l-ebda wieħed mill-intimati ma kien il-prinċipal tal-imsemmi rikorrent u r-rikorrenti ma wrewx fuq liema raġuni qegħdin jallegaw li l-intimati huma responsabbli għall-irtirar qabel waqtu mill-impieg min-naħa tar-rikorrent. Mhux hekk biss, imma meta f'Settembru tal-2008 ir-rikorrent Lawrence Grech talab li jidħol fi skema tal-irtirar kmieni mix-xogħol ma kienx għadu qatt għaddielu minn moħħu li kien intlaqat mill-marda qerrieda li ħakmitu għaliex huwa nnifsu xehed li ma kienx qabel Jannar tal-2013 li ntebaħ b'xi sintomi u li kellu konferma tagħhom bl-ewwel eżamijiet mediċi li għamlulu wara dakinhar. Minbarra dan, l-irtirar kmieni mix-xogħol tal-ħaddiema kollha ta' Malta Shipyards, magħdud dak tar-rikorrent Lawrence Grech, seħħ minħabba li l-azjenda kienet ser tagħlaq u tgħaddi f'idejn operaturi oħrajn barranin. Għalhekk, kemm ir-rikorrent Lawrence Grech u kif ukoll l-impjegati l-oħrajn kollha ta' Malta Shipyards kellhom itemmu qabel waqtu l-impieg tagħhom u dan seħħ lil hinn minn jekk kinux milquta mill-effetti ta' xogħol f'kuntatt mal-asbestos jew le jew jekk saħħithom kinitx diġà milquta minn dak il-kuntatt;

Illi, fil-fehma tal-Qorti, kien dan it-tibdil li kienet għaddejja minnu Malta Shipyards li wassal għat-temm qabel waqtu tal-impieg ta' Lawrence Grech u mhux il-kundizzjoni li laqtitu mill-kuntatt tiegħu mal-asbestos u l-għabra tiegħu. Ir-rikorrenti ma ressqu l-ebda prova oħra li tista' tibdel din il-fehma. Il-Qorti jkollha tqis ukoll din it-talba fit-termini li fihom hija mfassla;"

Dan ir-raġunament ġie konfermat ukoll mill-Qorti Kostituzzjonali fis-sentenza tagħha tat-12 ta' Lulju 2019.

Fid-dawl tas-suespost din il-Qorti tqis li għalkemm, kif ingħad, ma ntweriex mill-provi li Alexander Falzon kien ħa xi skema ta' rtirar kmieni mix-xogħol, bħala fatt huwa wkoll irtira mix-xogħol f'Settembru 2008, f'perjodu għalhekk meta l-Malta Shipyards kienet ser tagħlaq u tgħaddi f'idejn operaturi oħrajn barranin. It-tempiżmu ta' dan l-irtirar jikkonvinċi lill-Qorti li Falzon irtira mix-xogħol f'dik l-epoka proprju minħabba f'dan ir-ristrutturar, raġuni li hija ndipendenti minn kwalunkwe effetti li saħħtu kellha eventwalment tissubixxi b'riżultat tal-kuntatt tiegħu mal-asbestos. Dan jingħad aktar u aktar fid-dawl tal-fatt li għadda ħafna żmien, circa tmien snin, sakemm ġie dijanjostikat bil-marda.

Għalhekk din it-talba sejra tiġi miċħuda.

Jingħad ukoll li in kwantu s-sitt talba hija subordinata għal u marbuta mal-ħames talba, din sejra wkoll tiġi miċħuda.

Għal dawn il-motivi l-Qorti taqta' u tiddeċiedi l-kawża billi –

1. Tastjeni milli tieħu konjizzjoni ulterjuri tar-raba' u l-ħames eċċezzjoni filwaqt li tiċħad il-bqija tal-eċċezzjonijiet tal-intimati.

2. Tastjeni milli tieħu konjizzjoni ulterjuri tat-tieni u t-tielet talba filwaqt li tiċħad il-ħames u s-sitta talba u tar-rikorrenti.

3. Tilqa' l-ewwel talba tar-rikorrenti u tiddikjara li fil-konfront tagħhom l-intimati kisru d-dritt għall-protezzjoni tal-ħajja, u li l-ħajja ta' l-individwu ma titqiegħedx f'periklu bla bżonn, ai termini tal-Artiklu 33 tal-Kostituzzjoni ta' Malta, u ta' l-artiklu 2 tal-Konvenzjoni Ewropea dwar id-drittijiet tal-Bniedem applikabbli fil-Ligi nostrana tramite Kap 319 tal-Ligijiet ta' Malta.

4. Tilqa' limitatament ir-raba' talba tar-rikorrenti u tillikwida s-somma totali ta' erbgħin elf Ewro (€40,000) in kwantu ħamsa u tletin elf Ewro (€35,000) bħala danni morali għal-leżjoni sofferta u ħamest elef Ewro (€5,000) *arbitrio boni viri* li għandha tagħmel tajjeb għall-pretensjonijiet tar-rikorrenti rigwardanti manutenzjoni fid-dar matrimonjali. Din is-somma għandha titħallas mill-intimati solidalment bejniethom.

5. Peress li mhux it-talbiet kollha tar-rikorrenti ġew milqugħa, l-ispejjeż għandhom jinqasmu hekk: 5/6 l-intimati u 1/6 ir-rikorrenti.

Onor. Dr. Miriam Hayman LL.D.
Imħallef

Victor Deguara
Dep. Reġ.